

Lappskolläraren från Vilhelmina

Folkskolläraren Petrus Petterssons berättelse

Kommenterad av sonsonen Lars Rumar

Min faster Tora Engström bad en gång sin far Petrus Pettersson att skriva ned sin levnadsbeskrivning. Det skedde 1923, fem år före hans död 1928. Farfar bodde då i Vännäs nära Umeå dit han flyttat efter sin pensionering 1921. Han var född den 9 december 1857 i Vilhelmina församling i Västerbottens län och utbildade sig efter ungdomstiden till folkskollärare. Som sådan tjänstgjorde han i flera olika kommuner i övre Norrland, innan han 1900 fick tjänst som folkskollärare vid lappskolan i Arjeplog. Hans liv var innehållsrikt och på många sätt framgångsrikt, men i många avseenden också hårt. Han delade i över 30 år sitt liv med folkskollärarinnan Gertrud Wallin född i Junsele i Västernorrlands län den 6 januari 1863. Det är ett stycke norrlandshistoria farfar beskriver genom sin levnadsberättelse. Den är särskilt värdefull för oss barnbarn, Farfar och farmor dog innan vi föddes och vi har aldrig mött dem i levande livet. Vi står i stor tacksamhetsskuld till faster Tora för att hon var framsynt nog att be sin far att nedteckna sina levnadsminnen. Dessa har utan tvivel ett dokumentärt värde. Läsningen av dem kräver dock en del allmän kunskap om Norrland. Den försöker jag bidra med genom att skriva en ganska omfattande kommentar. I första hand är den skriven för min familj och mina vänner i södra Sverige och Danmark, men den innehåller nog detaljer som kan vara av intresse även för norrlänningar.

Stockholm i december 2019

Lars Rumar

Levnadsbeskrivning sänd till sin dotter, folkskolläraren Tora Engström, från hennes far Petrus Pettersson den 23 oktober 1923.

Min farfar var hemmansägare i Sörnoret i Åsele församling och hette Erik Ersson. Hans hustru var från Gafsele i samma socken. Som flicka hette hon Gavelin. En av hennes bröder hette Per Gavelin. Han blev efter att ha tjänstgjort som pastorsadjunkt i Arvidsjaur och Arjeplog, Vilhelmina församlings första kyrkoherde. Från honom och hans bror härstamma den i Vilhelmina m.fl. socknar vitt utbredda Gavelinska släkten bland vilka kan nämnas kyrkoherde Björkman i Sorsele, bergsingenjör Gavelin samt f. folkskolläraren Gavelin i Robertsfors, far till redaktör Ernst Gavelin i Umeå, Västerbottens Kuriren. Erik Ersson (min farfar) sålde efter någon tid, troligen omkring 1830, sitt hemman i Sörnoret och köpte sig ett hemman i Rönnäs. Detta hemman torde icke ha varit särdeles stort eller mycket upparbetat men Erik Erssons fem söner och fyra döttrar voro friska och mycket arbetsdugliga allesammans. Sönerna upparbetade hemmanet så att när Erik Ersson "satte ifrån sig" det delades det i två delar av vilka de två äldsta fingo var sin del.

Den tredje sonen i ordningen kunde också göra anspråk på en hemmansdel, då egendomen enligt tidens lagar och bruk tålde vid att delas i flera delar. Men slutligen blev det så

överenskommet att han nöjde sig med 100 kr. i "utlösen" och avstod från sin del. Denne tredje son, Per Ersson, det var min far. Han blev gift med Brita Kristina Karlsdotter från Stornäs i Vilhelmina. Hon var dotter till Karl Fredrik Natanael Åström. Han hade ägt hemman i Pauträsk by i Stensele socken, men hade av någon anledning, kanske obestånd, sålt detta och köpt hemmanet Stornäs i Vilhelmina, där han bodde till sin död. Hans hustru hette Lotta. Hennes fader hade varit med i 1809 års finska krig och blivit träffad av en kula i benet, så att han var sedan under hela livet mycket ofärdig.

Per Ersson och Brita Stina köpte först där i trakten ett hemman som hette Grytsjön. Om han fick det för sina 100 riksdaler är icke känt. Det var berömt för sin goda myrslåtter, men det var mycket frostlänt, så att korn och potatis nästan alla år frös bort. Folket i den byn fick alltid svälta. Far och mor funno därför för gott att sälja detta hemman och köpte sig ett hemman i Stalon. Där lyckades det bättre med korn och potatis men slåttern var dålig. Genom Per Erssons ovanliga förmåga att "slänga stråmyran" så lyckades han samla myrhö till 4 - 5 kor. Vallhö fanns icke mer än det som behövdes för en häst. Han hade en marr (männ) som han var så fäst vid att han talade om henne nästan så länge han levde. Hon var så stark att han kunde lasta för henne nästan så mycket som helst. Och om han körde ner henne på svag is, tog hon sig upp utan hjälp. Hon hade alla goda egenskaper. Men en sommardag återfanns hon död i skogen. Han sörjde henne mycket och kanske detta jämte det tunga arbetet med höbärgningen gjorde att han beslöt att flytta från Stalon.

Han bytte då till ett hemman, som hette Fatsjön eller Eriksberg. Där var mycket goda slåtterängar, myrar och strandslåtter, men hade ett svårt fel, det var frostlänt. Nu hade familjen ökats så att nio vitnackar, den tionde var död, rörde sig i stugan med lågt nedrökt tak, ty stugan hade jämte andra svåra fel en skorsten som rykte in. Under den tid de bodde i Fatsjön inträffade det svåra nödåret 1867. Våren var ovanligt kall och grå, nästan aldrig sol och klart väder. Några soliga morgnar minns jag, då jag stod och lyssnade på björkmesarna, som i stora flockar samlats i björkarna och uppstämde i korus sin sång. Midsommardagen var det första gången vi släppte våra kor på bete. Det var ovanligt sent. Jag minns det väl för jag var 10 år och skulle "geta" dem. Vi vallade dem på en slätt ner mot sjön. Där var icke ett grönt strå utan blott förra årets gräs, vitt och förtorkat. Sjön var på morgonen isbelagd landfast, men av den starka stormen på dagen drevs isen bort, så att sjön var isfri på kvällen.

Sådden skedde strax efter midsommardagen. Sommaren gick. Jag minns icke så mycket av den. Men i slutet av augusti minns jag att pappa och mamma hade, som brukligt var den tiden, skurit några skylar och satt dem till torkning i kornhässjan för att fortast möjligt få baka någon kaka bröd. Säden var alldeles grön. Men det var många gånger de ångrade att de inte hade skurit all säden, ty några dagar därefter blev det en kall natt, som gjorde all säd alldeles svart dvs den blev frostskadad. Det ansågs där i trakten, att det var den natten som gjorde påföljande år till nödår. Jag minns den vintern väl. Den var mycket kall. Vid Andersmässtiden (den 1 december 1868) kom det ovanligt många hästar och käppskrindor på gården. Det var lasskörare som skulle fara till Rana i Norge för att hämta korn och mjöl. Den omalda spannmålen var billig där vid kusten men det var ingen som hade pengar att köpa för. Men den som kunde köra till Norges kust och frakta hem 6 säckar korn eller mjöl fick en säck som forlön av uppdragsgivaren. Dvs handlanden i kyrkbyn.

Det var sådana förbönder som kommit och fick sitt nattlogi hos oss bland den talrika barnaskaran. Hur far och mor kunde härbärgera dem det förstår jag inte. Det var välbärgade

bönder som hade givit sig ut på denna mödosamma långfärd för att tjäna sig en säck mjöl. Under den långa vinterkvällen sutto de vid den väldiga brasan i öppna spisen och talade om den mat; bröd, gröt och pannkaka som man tillredde av granarnas och björkarnas hängen. Det blev en nästan svart mat, men hade man litet mjöl att blanda i laven, så blev det mjölsmak, tyckte de. Bland förbönderna var även den humoristiske nämndemannen Salomon Persson, som skämtade med dem om att de blivit så högfärdiga att de målat rosor på kinderna. Det blev ett skämtande och skrattande. De var alls inte ledsna, fastän alla fått frostsador.

Efter två veckor kom de tillbaka med lass. De var nu mycket allvarliga. De hade en sorglig nyhet att berätta. En av Norge-körarna, Johan Johansson från Laxbäcken, som inte följt med dem över Tärna, utan i den stränga vintern givit sig ut på Storuman, hade frusit ihjäl. Någon hade hittat hästen vid liv, stående på sjön, men körkarlen var död.

Denna trafik med förbönder fortgick hela vintern. När det led mot våren och snön var djup och hård, måste de köra med trygor. Det var en sorts snöskor, som spändes under hästens hovar (med remmar eller vidjor) för att de ej skulle sjunka ned i snön. Från denna tid minns jag ännu en episod. Förbönderna hade vid återresan fått lite sill i Norge. Den var mycket billig där, men pengar fattades, ty som nämnts, fick de inga pengar i forlön. De tog också då in och vilade hos Per Ersson, min far, för hos vem skulle de eljest ta in? De lånade sig en gryta och kokade en välling av bara vatten, kornmjöl och lite salt. Sedan satte de sig vid vällingskålen, som var stor och ångade av den heta vattvällingen. De tog skeden i ena handen och en rensad sill i den andra och så åt de sill och välling, så att de svettades. Tänk, det var kraftig mat, mycket kraftigare än lavgröt. Under det de åto, troligen när de började bli mätta, så att de fick bättre tid, började de titta på varann och fick se att svetten lackade i ansiktena. Det gav anledning till skämt. Någon sade: ”Det här måste vara arbetssam mat, eftersom vi blev så svettiga”. Men troligen var det som ordspråket säger: ”En mätt mage gör ett glatt ansikte”.

Efter att ha bott i Fatsjön i fem år, flyttade min far till Litsjönäs eller Bångnäs, så kallat efter den mycket omskrivne ”Sven Duva” eller Zakarias Bång, som anlagt detta nybygge. Nu hade barnskaran hos Erssons vuxit upp, så att de flesta av barnen kunde med sitt arbete bidra till familjens uppehälle. Dels med arbete hemma och dels genom att bege sig ut på förtjänst och lämna den förtjänta slanten till pappa och mamma. Att de intjänade pengarna skulle överlämnas till föräldrarna, ansågs på den tiden som en självklar sak. Nu började det också bli bättre för Per Ersson i ekonomiskt avseende. Bångnäs var ett idylliskt ställe. Det låg tätt under ett brant berg och där nedanför rinner den ena huvudgrenen av Ångermanälven, som mitt framför gården vidgar sig till en sjö. Vid utflödet ur sjön bildar den väldiga forsar. Där frös aldrig kornet, men stället hade de små odlingsmöjligheter.

Från denna gård har jag mina flesta och bästa barndomsminnen. Huru ofta minns jag inte, att jag somnade lugnt och sov gott vid bruset av den väldiga forsen. På föräldragården stannade endast den äldsta dottern, Kajsa Charlotta, gift med Per Olof Andersson. Alla de övriga av den stora barnskaran måste ut i världen för att söka sin utkomst på olika sätt. Fyra av syskonen, Karl Axel, Brita, Erik Johan och August (den yngste) emigrerade till Amerika. August blev skräddare och bodde i närheten av San Francisco och Erik blev präst i Minnesota. Det var ingen lätt sak för den medellöse ynglingen att i främmande land ta sig fram och studera till präst, men det var stål i pojken som i flera av syskonen. Om somrarna

arbetade han med tungt arbete och under vintrarna, då han gick på college (gymnasium), tjänstgjorde han som vaktmästare vid samma skola. På detta sätt uppehöll han sig under största delen av studietiden. De två sista åren tjänstgjorde han som missionspräst bland mormonerna i Utah. Han blev pastor i lutherska församlingen i Aithken i Minnesota. De övriga av syskonen är bosatta i Vilhelmina, Västerbottens län.

Jag, Petrus Pettersson, drog till Jämtland och genomgick småskoleseminariet i Östersund 1881 - 1882 och tjänstgjorde som småskollärare i tre år, ett i Hammerdal och två år i Föllinge. Lönen var 300 kr. om året, sannerligen en anspråkslös avlöning för en karl. Men ekonomin stärktes genom att jag under ferierna arbetade och förtjänade 50 - 60 kr. Kosthållet var billigt 50 - 75 öre per dag. Under dessa tre år studerade jag lapska på egen hand. För att skaffa mig betyg i lapska språket företog jag en fotvandring tvärs över landet, först från Föllinge i Jämtland till Stensele i Västerbotten. Där stannade jag under sommaren och fullbordade språkstudierna hos dåvarande kyrkoherde J. Mörtsell, som var mycket kunnig i lapskan. Av honom fick jag då betyg i lapska språket och begav mig ut på promenad igen. Jag gick till fots hela vägen från Stensele till Umeå, över 20 mil.

Från Umeå fortsatte resan med båt till Härnösand. Det var år 1886 den 26 augusti. Vid framkomsten till Härnösand, gick jag upp till rektor Bucht för att anmäla mig som sökande till inträde vid folkskoleseminariet. Men där möttes jag av föga uppmuntrande nyheter. Åren hade ju förrunnit. Jag var nu 28 år gammal. En ny seminariestadga hade utkommit, som bestämde, att den högsta ålder för inträde till seminariet var 26 år. Då såg inte rektor Bucht för blid ut. Jag skulle så när fått vända om med lapska betyget och småskollärarbetyget på fickan. Men hur det var, fanns det ändå en ljusglimt i de mörka utsikterna.

Det stod lyckligtvis i stadgarna, att den som tjänstgjort som lärare och visat sig hava anlag för lärareyrket, må vinna inträde vid högre ålder. Då blev det ett granskande av mina tjänstgöringsbetyg. Hur skulle man tolka uttrycken. Prästerna på den tiden brukade svänga till med många konstiga och mångtydiga uttryck såsom nöjaktigt, till belåtenhet, till skolrådets fulla belåtenhet o.s.v. Slutet blev att jag fick stanna och undergå tentamen, och den lyckades.

Men så måste jag upp till biskop Landgren och visa mitt lapska betyg. Han litade inte fullt på betygen, "ty," sade han, "de ha kommit med betyg och ingenting kunnat". Så han började pröva mig. Den tentamen slutade så att han sade: "Det gick ju bra det här". Och då han hörde att jag redan tenderat och vunnit inträde, tog han mig i handen, den gode hedersmannen, och hälsade mig välkommen. En ovanlig uppmuntran för den fattige, betryckte, framåtsträvande ynglingen. De fyra åren, studietiden vid seminariet, gingo under många svårigheter. Ingen annan hjälp för uppehållet kunde jag få än stipendiet på 300 kr. om året. Ibland måste jag beställa bara gröt till kvällarna och hålla mig med smörgåsar på dagen. Det var mager kost. Jag kämpade mig ändå igenom och lyckades ta examen 1890.

Första läsåret efter erhållen examen tjänstgjorde jag som vikarie i Föllinge, sökte och fick min första ordinarie plats i Ramsele, Ångermanland. Den kontanta lönen var då 600 kr. om året. Naturaförmånerna var husrum, vedbrand och kofoder. I Ramsele fann jag min hustru, lärarinnan Gertrud Kajsa Wallin. Hennes enda kvarlevande broder var Johannes Wallin. En farbror till henne var skollärare i Ljusne. Alla hans fyra söner blev folkskollärare. Gertrud hade förut varit lärarinna vid lapska barnhemmet i Hillsand, Ströms socken.

Den förste januari 1895 flyttade vi till Forse bruksskola i Långsele socken i Ångermanland. Där stannade vi inte längre än till den första juli 1896. Jag sökte och fick plats vid Svenska Missionssällskapets skola i Bastuträsk i Stensele socken. Men snart fann jag att den missionsverksamhet som där bedrevs var en dålig mission. Barnen inackorderades i gårdarna för mycket billigt pris och en del fick både frysa och svälta. Efter endast två år lämnade jag denna skola och fick plats i Råneå, Norrbottens län. Inte heller där stannade vi länge.

År 1900 sökte jag hos domkapitlet i Härnösand och blev samma år utnämnd till ordinarie lärare vid Statens lappskola i Arjeplog. Denna skola var tillika barnhem, så inrättat att läraren skulle för viss ersättning kläda och föda 10 lappbarn, som under hela skolåret vistades vid skolan. Här fordrades således icke blott en skicklig lärare utan också en duktig husmor. Med egna barn, sju stycken, tio lappbarn, pigor och dräng, utgjorde hushållet ibland 20-22 personer. Den husmor som skulle sköta ett sådant hushåll med 17 barn fick inte vara tankfattig eller maklig.

Utom skolarbetet hade jag mycket annat arbete. I 17 år var jag kommunalnämndens och fattigvårdsstyrelsens ordförande, uppbördsman för prästerskapets löner och uppbördsman för vägs-katten. En lång tid var jag ledamot och vice ordf. i kyrko- och skolrådet, vice ordf. och kassör i bönhusstyrelsen och kronoombud i taxeringsnämnden och dessutom under kristiden varjehanda göromål med dyrtidsmedlens handhavande och utdelning.

Den 4 januari 1919 dog vår kära, snälla och duktiga mamma som stått som ett mäktigt stöd vid min sida i 25 år. Jag insåg då väl att jag inte kunde tillfredsställande handha vården om frieleverna. Lyckligtvis närmade sig nu pensionsåldern och den 1 juli 1921 erhöll jag begärt avsked med pension och flyttade ifrån Arjeplog till Vännäs, där jag köpte mig en egen gård. Där bor jag nu på gamla dar. Jag är 67 år, men fortfarande håller jag skola som vikarie.

Petrus Pettersson född 1857 i Rönnsås, Vilhelmina

Kommentarer till farfars levnadsbeskrivning

När jag skulle skriva dessa kommentarer ställdes jag inför en del formuleringsproblem. Ett sådant är att farfar inte bara är min utan också mina tre syskons, Sten, Erik och Anna-Lenas (gift Lundström). Jag kunde inte vid varje tillfälle skriva "vår". När jag skriver "min farfar" ska mina syskon därför veta att de är inkluderade. En annan fråga har gällt hur jag skulle benämna mina föräldrar, Elsa och Hugo Rumar, Skulle jag skriva far och mor eller mamma och pappa? Jag valde det sistnämnda, dels för det var det tilltal vi som barn alltid använde, dels för att de olika generationerna i skrift blir lättare att skilja från varandra på det sättet. Skriver man far uppstår lätt osäkerhet om vems far det är frågan om.

Till grund för mina kommentarer ligger levnadsminnen som farfars barn skrev. Jag kan börja med faster Toras "Minnen från mina år som lärare i min hembygd Arjeplog". De består av kommentarer till ett fotoalbum som hon skänkte till Silvermuseet 1983. Kommentarer och bilderna trycktes och blev på så sätt uppmärksammade och registrerade i flera bibliotekskataloger. Albumet är kronologiskt ordnat efter de år, 1924 – 1937, som hon tjänstgjorde som lärare i Arjeplog. Det ger många intressanta inblickar i hur livet då levdes där uppe och hur det var att vara lärare där. Hon gör också viktiga tillbakablickar på sin

barndom i lappskolan i Arjeplog. Särskilt viktiga är uppgifterna om farmor eftersom hon inte får så stor plats i farfars levnadsbeskrivning.

Den som har gjort den mest genomarbetade analysen av lappskolan är nog pappa i skriften ”En annan tid – en annan värld”. Han lät inte trycka sitt arbete, utan mångfaldigade den i form av en stencil. Även om den är snyggt häftad är det lätt att underskatta dess värde. Den innehåller värdefulla uppgifter om driften av lappskolan och om hur livet levdes där. Flera bemärkta män växte fram ur samma miljö som farfar. En av de mest kända är O. P. Pettersson som var född 1859, två år efter farfar, i en grannby till farfars. Han utbildade sig liksom farfar till folkskollärare och utvecklades till en mycket framstående kultur- och språkforskare. En annan bemärkt person är folkskolläraren Nils Eriksson som föddes 1901 och växte upp i samma fjällnära trakter som farfar. Han blev en mycket framstående uppvecklare av folkminnen i Vilhelmina. Farfars levnadsbana var en annan än dessa märkesmän fick, men den är också ett intressant exempel ur den norrländska bildningshistorien.

Farfar hade en yngre bror som hette Erik. När han, liksom flera av syskonen, emigrerade till Amerika fick han de första åren förtjäna sitt levebröd genom tillfälliga skogs- och jordbruksarbeten. Han lyckades genom hårt arbete skrapa ihop ett litet sparkapital och kunde ta sig in på Augustanakyrkans skola i S:t Peter i Minnesota. Idag har skolan namnet Gustavus Adolphus College och är ett av de större i sitt slag i Amerika. Erik blev till slut pastor i Augustanakyrkan. Jag har skildrat hans liv i artikeln ”För fädernas kyrka i Amerikas land” i *Riksarkivets och landsarkivens årsbok* 2003. Rubriken syftar på den mäktiga psalmen ”Fädernas kyrka i Sveriges land” som är struken i den nya svenska psalmboken. Några läsare av min artikel har trott att jag avsåg manssamhället inom kyrkan, men så är det inte, även om rubriken kan tolkas så. Min framställning i årsboken bygger huvudsakligen på en serie artiklar skrivna av Erik i Augustanakyrkans tidning *Augustana*. Serien har den något stelbenta rubriken ”Minnen från min skoltid och verksamheten därefter” men den är i verkligheten en livfull och ibland humoristisk beskrivning av Eriks liv och verksamhet. Däri ingår några noteringar av intresse om hans barndoms- och ungdomstid i Sverige före emigrationen.

Erik försökte få sin levnadsbeskrivning publicerad som bok i Amerika, men vid den tiden hade Augustanakyrkan beslutat att inte längre använda svenska språket i sina publikationer. Det gick alltså inte. Erik hade klistrat in sina artiklar i en anteckningsbok som han skickade till pappa som skulle undersöka om de kunde publiceras i Sverige. De båda korresponderade en del om saken. Sista brevet är daterat 1939 och under kriget avled Erik. Någon tryckning i Sverige blev aldrig av, men anteckningsboken har bevarats i familjens arkiv.

Utöver detta har det bevarats ett hundratal brev mellan olika familjemedlemmar, troligen insamlad från syskonen av pappa inför skrivandet av ”En annan tid – en annan värld”. Breven ger intressanta och upplysande inblickar i tidens och familjens förhållanden. Jag ska väl slutligen inte sticka under stol med att även jag själv har kunnat bidra med kunskap om Norrland. Jag har i arbetat som arkivarie och landsarkivarie i 22 år vid de två norrländska landsarkiven (i Härnösand och Östersund) och i 5 år vid Riksarkivet. Efter pensioneringen 1995 medverkade jag i 6 år som historiskt sakkunnig i ”Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet” och därefter i 8 år i rättsprocesser rörande renbetesrätten i Härjedalen och södra Jämtland.

Mina kommentarer till farfars levnadsbeskrivning har hämtat material från alla dessa olika källor. Därigenom har de förhoppningsvis fått en viss bredd och ett visst djup. Fullständiga

blir de dock aldrig, hur mycket jag än vrider och vänder på materialet. Så är det med all kunskap. Den måste ständigt omprövas allteftersom den konfronteras med nya kunskaper och nya infallsvinklar. Mina kommentarer har jag fått omstrukturera och revidera flera gånger under arbetets gång.

Att mötas och färdas i det inre av Norrland

Den tid som jag behandlar sträcker sig från 1857 fram till 1928. Farfar Petrus Pettersson föddes, som nämnts inledningsvis, i Vilhelmina socken 1857. Han tog examen som småskollärare 1883 och blev folkskollärare 1890. Farmor Gertrud Wallin föddes 1863 i byn Vallen i Junsele socken i norra Ångermanland. Hon tog examen som småskollärare 1888. De träffades som lärare i Ramsele i Ångermanland och gifte sig 1893. Farfar var då 36 år och farmor 30 år. Som lärare kom de att flytta vida omkring i Norrland. Barnens födelseår ger en bild av hur rörligt deras liv var. **Lilly** var det första av barnen och föddes i Ramsele 1894. Därefter gick det fort. **Anna** föddes i Långsele 1896, **Hilding** 1897 i Stensele, pappa **Hugo** 1898 i Stensele, **Rut Ester** 1900 i Råneå, **Tora** 1902 och **Birger** 1904 båda i Arjeplog. Under loppet av 10 år fick de alltså 7 barn, trots ständiga flyttningar och omställningar. Farmor dog 1919 i Spanska sjukan i Arjeplog och farfar 1928 i Vännäs socken nära Umeå, dit han flyttat 1921 efter sin pensionering från lärartjänsten i Arjeplog.

Det norrländska området är mycket stort. För en smålänning är det en nästan hissnande tanke att Arjeplogs kommun är större än Smålands största län, Kalmar län med Öland. Där bodde på farfars tid ca. 3000 invånare. Vilhelmina kommun är något mindre till ytan och motsvarar i storlek Kronobergs län. Där bodde vid samma tid 6000 invånare.

Det är lätt att råka kalla områden som dessa ödemarker. Det var vad en av ledamöterna i ”Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet” gjorde när jag satt i den. Då höjde den samiske ledamoten Bror Saitton sin röst och underströk med stark stämning att det inte var frågan om ödemarker. Samer hade funnits här så långt bakåt i tiden som man kan överblicka menade han. Bror Saitton hade naturligtvis rätt. Hur långt söderut deras område har sträckt sig har däremot varit omtvistat. Markägare i Härjedalen och södra Jämtland har hävdade att samerna kom dit först i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet och att de därför inte kan åberopa ”urminnes hävd” för rätten att låta sina renar beta där, inte ens under vintern då de enligt lag får göra det på alla andra håll i Norrland. Jag arbetade för den dåvarande advokatbyrån Gärde Wesslau som företrädde de drabbade samebyarna. Vi hävdade att det samiska ”sedvaneområdet” sträcker sig ända ner till norra Dalarna. Ett resultat av arbetet blev att jag skrev boken *Historien och Härjedalsdomen* som utgavs 2014 av Vaartoe. (Centrum för samisk forskning, Cesam) vid Umeå universitet.

Att vandra till fots var ett vanligt sätt att ta sig fram i äldre tid. Man företog exempelvis på många håll i Sverige och i Europa långa s.k. ”arbetsvandringar”. Mest kända i Sverige är kanske de som dalkullorna gjorde från Dalarna till Stockholm. Fotvandringar i det inre av Norrland var dock extra krävande. Eftersom det länge var väglöst land föredrog man att ta sig fram på vintern, då isarna var frusna och det låg snö på marken som man kunde köra släde eller ackja på. När farfar beskriver vad som hände i hans barndomshem i Bångnäs nödåret 1868 skildrar han därför något som var vanligt i Norrland. Vanligast var att bönderna i Åsele och Vilhelmina samlades till den stora vintermarknaden i Åsele, men man reste också till norska kusten för att där sälja egna jordbruksprodukter och köpa spannmål, salt och fisk. Då var Bångnäs ett av de ställen man kunde passera.

Behovet av matvarutillförsel var extra stort 1868 eftersom hela Norrland drabbats av svår missväxt. Bönder i stort antal sökte sig över till den norska kusten med sina foror. Längs vägen måste nybyggare och bönder stå till tjänst med övernattning, oavsett hur liten plats i huset man hade. Kanske man fick en liten ersättning för uppehållet. En intressant detalj i farfars beskrivning av nödåret 1868 är, att den som också medförde varor för någon annans räkning än sin egen fick ersättning i form av andelar av lasten. Den formen av ersättningar var nog mycket vanliga i Norrland innan man hade tillgång till allmänna kommunikationer.

En god bild av kommunikationssvårigheterna och tidsandan ger det brev farfar Petrus skrev till farmor Gertrud 1892 då de just hade lärt känna varandra. Farfar var då lärare i Vallen i Ramsele socken och farmor var verksam vid Fridsbergs samiska barnhem i Hillsand i Ströms socken i Jämtland. Orterna ligger bara 11 mils avstånd från varandra. Även om avståndet inte var större än så kunde det, före telefonernas och än mer mobiltelefonernas tid, vara mycket besvärligt att komma i kontakt med varandra och göra överenskommelser om mötesplats. Jag återger brevet i sin helhet.

Vallen den 21 oktober 1892

Min Älskade!

O, hvad jag längtar till dig min käraste! Derför hade jag beslutat att resa till Ström och helsa på dig lördagen denna vecka, men då hade posten råkat ut för ett litet missöde här: Den hade blifvit skickad till Vallåsen, och jag fick icke detta bref förrän torsdagen. Att jag skulle få, var jag nästan säker på. Då jag således icke viste när ångbåtarne gingo, kunde jag icke riktigt bestämma mig. Nu var det för sent att kunna få någon underrättelse till dig denna vecka; den skulle komma för sent. Nu har jag uppskjutit till nästa lördag d.v.s. den 30 dennes. Kan du då, min kära Gertrud komma till Ström, så skall jag vara der, såvida icke alltför ogynnsam väderlek eller isen i Faxelfven lägger hinder i vägen. Skulle så olycksamt hända, tänker jag det icke kan förorsaka dig någon vidare skada. Men nog torde det bli litet tråkigt att vänta förgäfvets. Det tror jag dock icke kan ske, litet oväder brukar icke skrämma mig. Men icke tror jag att det är nödigt, att du far ända till Stamsele; det blir för långt för dig och för litet för mig.

Men tänk hvad trefligt om vi skulle få träffas i Ström! Vårt arbete kan ju icke hindra oss från denna glädje. Jag tänker att vi hinna nog nedlägga våra krafter ändå i skolan; det kan behövas en liten förfriskning. Jag har begärt och fått lof af Presten en lördag och en måndag, såsom nämndt i förra brefvet, men värre torde det blifva dig; kanske du måste leja föreståndare.

Jag kan nu icke få veta om du kommer, men jag våga på att resa ändå. Jag har nemligen kommit att tänka på, att det kan bli många svårigheter om jag dröjer till det blir vinter. Kanske då kan du icke komma för Strömssjön till Ström och jag icke för Faxelfven. Alltså, försök om det är möjligt att komma till Ström.

Tack för dina hurtiga bref! Godt att höra, att du är nöjd att följa mig ”dit ödet kastar mig”. Jag sörjer då icke mycket för mig sjelf. Kommande söndag d. 23 dennes förrättas val i Ramsele. Men nu vet jag bestämdt, att jag icke får det, ty herrarne har fått det i sinnet, att de skola hafva en musiker, och jag har icke aflagt organistexamen och de afgöra valet. Men

hvad gör det, då jag får en hustru, som är nöjd att dela mina öden äfven på Ramseleffjellen. Naturligtvis ville jag för hennes skull hafva det så bra som möjligt.

Nå men, är du 30 år Gertrud! Du skrämmer väl mig. Nej, nej min älskade. Om du hade uppnått den för flickor ännu förskräckliga åldern 40 år, så är och förblifver du evigt min ömmaste vän, liksom du vill vara min. Men lyssna skall du få höra! Jag fyller 35 år den 9 december. "Men min skrynkota panna" och min snart kala hjessa bära nog vittne om min ålder samt om mitt arbete och bekymmer, ensam kämpande med fattigdomen på den törnebeströdda studiebanan. Dock är jag nu – utom 100 kr. afbetalning på mitt piano ett par år – icke skyldig mer än 126 kr åt min broder.

Men hvad gör det, att ytan börjar blifva litet skroflig. Du är ju ändå nöjd med din onkel Pettersson. Och då Gud vill hjälpa oss, kunna vi ändå blifva lika lyckliga som någon annan. Hoppas vi få vidare talas vid lördagen d. 30 oktober. Lef väl, i frid! Din för all tid trogne Petrus.

PS. Har ingenting att sända dig än, vill åtminstone strö några enkla blommor på din stig. O.b.s. Jag kommer ihåg. Kanske om du skrifver och adressera det till Vågdalen hinner jag få höra om du kommer t. Ström

Utbyggnaden av stambanorna i Norrland under 1880-1890-talen förändrade avsevärt förutsättningarna för kontakterna, dock inte så mycket som man skulle tro i socknar som Vilhelmina och Arjeplog. Från båda dessa orter hade man ändå många mil till närmaste järnvägsstation. För Arjeplogs del var Jörn den närmaste, ca. 8 mil bort. Pappa berättar en historia som påminner om de flyttningar i Amerika som skildras i Vilhelm Mobergs "Utvandrarna". När farfar och farmor skulle flytta till Arjeplog år 1900 bodde de i byn Jämtön i Råneå socken i Norrbotten. Märkligt nog hade farfar redan vid den tiden häst och skrin. Farfar anställdes 1898 som lärare i byn Jämtöns fasta skola. När tjänsten utlystes redovisades lönevillkoren. I dessa ingick "105 kronor i kofoderlön, fri bostad i skolhuset, potatisland och upphuggen ved till bostadsrummen mot skyldighet att genom skolbarnen ombesörja eldning och städning af skolrummen".

För att sköta detta måste farfar ha häst och vagn. Pappa beskriver hästen i sin skrift. Han hette Pålle och var "en gammal black, ej särdeles yster". Familjen samlade ihop sina nödvändigaste ägodelar, dit pianot räknades, och lastade dem i en skrin tillsammans med de då fem barnen, varav det ena, Rut Ester, bara var några månader gammalt. Den första etappen gick från Jämtön till Boden. Norra stambanan hade nått dit några år tidigare. Sträckan var ungefär 5 mil. I Boden placerades farfar i en godsvagn tillsammans med hästen och skrin. Övriga familjen fick åka personvagn i tredje klass med träbänkar. Färden de 20 mil till Jörn gick ganska snabbt bakom ett rökbolmande ånglokomotiv. I Jörn blev det åter byte till häst och skrin för färd till Arvidsjaur omkring 4 mil längre västerut. Där blev det nya problem. Vägen till Arjeplog, ytterligare 4 mil västerut, var ännu inte färdigbyggd. Farmor och barnen fick åka gästgivar skjuts från Arvidsjaur till Avaviken vid södra änden av sjön Storavan. Därifrån kunde de med den lilla ångbåten Karl XV ta sig över de sammanhängande sjöarna Storavan, Uddjaur och Hornavan fram till Arjeplog. Båtfärden tog en hel dag. Båten hade inte plats för en häst och en vagn, varför farfar från Arvidsjaur fick ge sig av på den ännu inte färdigbyggda vägen till Arjeplog. Det blev en strapatsfylld ensamfärd som delvis gick på spångar som efter hand lades ut över myrarna, men farfar och hästen tog sig fram.

Pappa har berättat en annan historia som också belyser hur det var att resa. Den här gången var det frågan om vinter. Pappa och brodern Hilding studerade vid läroverket i Umeå och de två äldre systerarna Lilly och Anna vid det samiska småskoleseminariet i Murjek längre norrut längs stambanan. De skulle alla fira jul i hemmet i Arjeplog och de skulle stråla samman vid stationen i Jörn för vidare transport. Farfar hade sänt drängen med häst och släde för att hämta dem. Pappa berättar:

Det hade tagit 3 dagar att komma dit. För att få lite fraktinkomst hade Far skickat med dem ett lass med lappmarksvaror till en handelsbod i Jörn. Nu skulle vi åka hem i en 'skrinda', som mest liknade en lång djup låda, placerad på det vanliga lastflaket. Den var bäddad med hö för hästen under färden, och hötacket blev självfallet tunnare för var dag. Över höet låg lager av renskin, så att vi skulle ligga varmt. I denna skrinda låg vi nu skavfötters fyra ungdomar. På kuskens plats satt drängen. Alla var väl påpälsade med tjocka varma kläder, varma halsdukar och skinnmössor ner över öronen. På fötterna lappsor av renskin och stoppade med skohö (hö av starrgräs behandlat nästan som man bereder lin så att det var mjukt och smög sig tätt om fötterna och höll dem varma). På händerna minst två par varma vantar. Ovanpå oss nedbäddade ungdomar breddes så filtar och en stor fårskinnsfäll. Man kunde tycka att så nedbäddade och påpälsade, så skulle vi klara oss i alla väder. Men betänk att mellan gästgivargårdarna eller skjutsstationerna var det 1,5 – 2 mil, och man kunde inte färdas i trav med en häst som först dragit ett lass ca.8 mil till och nu skulle dra ett ganska tungt lass lika många mil från järnvägsstationen hem. Och betänk att det kunde vara 20 – 30 grader kallt så att man började nog känna av kylan trots allt.

För de norrländska inlandskommunerna måste det ha varit en stor lättnad att Inlandsbanan byggdes. Familjen hann dock aldrig få någon glädje av den. Farfar flyttade 1921 från Arjeplog. Inlandsbanan nådde Vilhelmina 1918 och Arvidsjaur på 1930-talet.

”Den törnbeströdda studiebanan”

I sitt friarbrev till farmor 1892 skriver farfar om ”sin törnbeströdda studiebana”. Den började i i olika nybyggen Vilhelmina socken där farfar och hans syskon växte upp. Nybyggena låg alla mycket nära fjällen, långt bort från Vilhelmina kyrkby, Han nämner flera platser. Fatsjön har jag inte hittat i kyrkböckerna. Familjen är däremot skriven på nybygget Marsås (Eriksberg) som tycks ha varit en del av byn Stalon. I samband med nödåren 1867 - 1869 flyttade familjen till Litsjönäs, ett nybygge som vid denna tid börjat kallas Bångnäs. Vid flyttningen fanns endast ett nybygge där. Farfars föräldrar uppförde efter allt att döma det andra. Det var säkerligen till en början mycket enkelt. Farfar ger trots enkelheten en ljus bild av det. Det gör också brodern Erik i sin levnadsbeskrivning, men han påpekar att byn låg i en mycket karg trakt. Den var, som han formulerar saken, mycket vacker men ”rik på fattigdom och sten”. Det omdömet bekräftas i den mycket omfattande litteratur som finns om nybyggarlivet i Vilhelmina. Jag tänker först och främst på Rolf Kjellströms imponerande serie ”Nybyggarliv i Vilhelmina” som hittills utkommit i fem delar, var och en på omkring 200 sidor.

All litteratur om nybyggarlivet visar att det var hårt och krävande. Det ställdes näst intill omänskliga krav på barnen. Uppfostringsmetoderna var inte sällan brutala. Fysiska bestraffningar var självklara delar av uppfostran, såväl i skolan som i hemmen. En helt förfärande skildring finns i författaren Lisa Johanssons bok *Saltlake och blodvälling*, som till stora delar bygger på hennes egna bittra erfarenheter som fosterbarn i Vilhelmina. Farfar nämner inget om misshandel, men att uppfostran var sträng även här kan man nog utgå från.

Farfars uppgift att alla barnens inkomster, oavsett varifrån de kom, skulle överlämnas till föräldrarna för familjens gemensamma behov, är en antydning om det.

Jag har dock en känsla av att man i litteraturen väl ensidigt har kommit att rikta uppmärksamheten på vittnesmål om våld mot barn. Samverkan mellan generationerna var trots allt en förutsättning för överlevnaden i dessa karga trakter. Professor Marianne Liliequist har i sin läsvärda avhandling från 1991 *Nybyggarbarn. Barnuppfostran bland nybyggare i Frostviken, Vilhelmina och Tärna socknar 1850 – 1920* kommit fram till att man inte kan ”definiera nybyggarsamhällets barnuppfostran som mildare eller strängare än den moderna barnuppfostran, de två barnuppfostringssystemen var för artskilda för att kunna jämföras vid en bedömning”. Det är nog så man bör förstå saken.

I ett remissyttrande 1877 angående skolväsendet i Norrland skrev biskopen i Härnösands stift Lars Landgren att ”nybyggarbefolkningen i fjällsocknarna är i allmänhet rå och motsträvig mot allt folkskoleväsen samt försänkt i fattigdom”. Yttrandet var förmodligen baserat på erfarenheterna av en visitation i Vilhelmina socken som han gjort 1876. Den hade givit mycket nedslående resultat. När farfar var barn på 1850-talet fanns det bara en folkskola i hela Vilhelmina socken. Den hade tillkommit 1847. Först 1869 tyckte sig socknen ha råd att bygga en andra. Före dessa skolor fanns ett system där undervisningsansvaret fördelades på fyra s.k. skolrotar. Inom dessa skulle undervisning bedrivas i de olika byarna och gårdarna enligt ett roterande system. Undervisningen pågick nio veckor årligen inom varje rote och hade till huvudsakligt syfte att lära barnen katekesen och att läsa i bok. Läraren fick följa med i roteringen och bo som ett slags tjänstehjon i de olika gårdarna. I ett skolsystem som detta spelade undervisningen i hemmen naturligtvis en stor roll. Marianne Liliequist menar att de flesta föräldrar, trots de uppenbara svårigheterna, gjorde stora ansträngningar för att lära sina barn att läsa och att kunna sin katekes. Ett viktigt skäl till detta var att konfirmationen betraktades som ett inträde till vuxenlivet. Utan godkänd konfirmation hade man t. ex. stora svårigheter att få gifta sig och i övrigt ta sig fram i vuxenlivet.

Farfar hade emellertid större ambitioner än så. Han ville bli folkskollärare. Utbildning till småskollärare eller folkskollärare var en ofta använd karriärväg för obemedlade unga människor. En av anledningarna till detta var att inträdeskraven var anpassade efter de kunskaper som unga människor haft möjligheter att skaffa sig inom det bristfälliga skolsystem som fanns. Duktiga och skötsamma ungdomar kunde dessutom genom hemsocknen få studielån på villkor som på sin tid ansågs fördelaktiga.

Farfars yngre bror Erik valde en annan väg som han hoppades skulle leda mer direkt till drömyrket för honom: präst. Den vägen visade sig oframkomlig. I sin levnadsbeskrivning uttrycker Erik sig så här bittert: ”Jag glömmer aldrig hur mörkt och dystert livet tedde sig för mig: hur kalla och oåtkomliga människor tycktes mig vara. Alla möjlighetens dörrar i att förbättra sin ställning tycktes mig vara stängda för de fattiga. Vilket oblitt öde för en hel klass av människor”. Erik sökte därför, liksom flera av hans syskon, sin lycka i Amerika. Där kunde han, efter att i flera år ha slitit sig fram i tunga tillfälliga kroppsarbeten, ta sig in på en skola vid namn Gustavus Adolphus i S:t Peter i Minnesota. Den drevs av svenska Augustanakyrkan. Denna kyrka gjorde anspråk på att vara den svenska kyrkans motsvarighet i Amerika. Den förde exempelvis kyrkoböcker efter samma modell med församlingsböcker som i svenska församlingar. Undervisningen skedde under kyrkans första årtiondena

uteslutande på svenska. Som pastor i Augustanakyrkan flyttade Erik med sin familj runt till en mängd olika församlingar och hans skildring av livet där är ganska fascinerande att läsa.

Farfar tog examen som småskollärare 1883 vid småskolseminariet i Östersund. I tre ämnen fick han betyget ”Med beröm godkänd”: naturlära, räkning och svensk historia. I övriga ämnen, inklusive undervisningsskicklighet, fick han bara betyget ”godkänd”. Efter att under ett par år ha tjänstgjort som småskollärare och tjänat extra pengar genom grovarbeten skrevs farfar år 1886 in på folkskollärarseminariet i Härnösand. I sin levnadsbeskrivning nämner farfar att han hade besvär med sin ålder, som egentligen ansågs vara för hög för inträde. Han var då 29 år.

När farfar tog sin examen 1890 fick han högt betyg, ”med beröm godkänd”, i kristendomskunskap. Det betyget fick han också i ”trädgårdsskötsel och trädplantering” och ”teckning”. Det allra bästa betyget fick han i ”naturkunnighet” där han belönades med omdömet ”med utmärkt beröm godkänd”, det näst högsta man kunde få. Med tanke på de uppdrag han senare fick som kommunalman kan det också förtjäna att nämnas att han i ”räkning och geometri” fick betyget ”med nöje godkänd”. Examensåret fick han också avgångsbetyg från Västernorrlands högre hemslöjdsskola. I ämnet ”snickring” fick han högsta möjliga betyg: ”berömlig”.

Sammantaget ger de olika betygen bilden av en lärare med habila, men kanske inte direkt lysande, kunskaper. Med tanke på de svåra förutsättningarna förtjänar de dock all respekt. Man vet inte heller hur förhållandena för honom var under studietiden. Det är exempelvis fullt möjligt att han fick bo som inhyses i en familj med många barn och kanske trångt om utrymmet. Så fick många obemedlade unga människor bo på hans tid.

Lappskolan i Arjeplog

Som jag nämnt tidigare flyttade farfar med familj från Råneå till Arjeplog år 1900. Han hade då fått tjänsten vid lappskolan i Arjeplog. Om denna skola har det skrivits en omfattande och mycket grundlig historik med titeln *Arjeplogs lappskola. Anteckningar av Erik Nordberg* (tryckt 1935). Jag skulle med hjälp av den ha kunnat ge en översikt över lappskolornas tillkomst och funktioner. Jag avstår dock från detta och koncentrerar mig på vad som direkt sägs om farfar. Han omnämns nämligen på flera ställen i boken. Det framgår att han gjorde värdefulla insatser för lappskolan men att han hade problem med det samiska språket. Om detta skriver Nordberg följande:

Lappskolläraren hade tillsatts under uppgift att undervisningen skulle meddelas på svenska språket. Det hade också undervisats på detta språk när de intagna eleverna i regel varit kunniga i svenska, men vid den första nomadskolekursen efter reformen (här avser Nordberg nomadskolans införande 1913) visade det sig att barnen erhållit förberedande undervisning blott på lapska. Flera av dem voro så okunniga i svenska, att de icke ens förstodo frågorna på detta språk. Läraren hade bjudit till att undervisa på lapska, men då han endast i sin ungdom läst lapska och det på en annan dialekt än den i Arjeplog gängse, nödgades han anmäla, att han icke kunde nöjaktigt undervisa på det lapska språket. En del lappar hade åhört lektionerna och förklarade sig missnöjda med undervisningen. De kunde inte förmås att låta barnen stanna i skolan med mindre skolrådet förordnade en lärare som var mäktig att undervisa på lapska språket. Skolrådets ordförande, den ende i skolrådet som kunde lapska, hade åhört flera lektioner och funnit att undervisningen icke kunde ske på svenska och att

den, om den bedrevs av dåvarande läraren på lappska språket, icke kunde föra barnen nöjaktigt framåt. Skolrådet nödgades låta en av de vandrande nomadlärarna omedelbart övertaga undervisningen i den fasta nomadskolekursen (en år 1913 nyinrättad kurs för samebarn. Se nedan).

Lappsolan i Arjeplog efter ombyggnaden 1909. I mitten farmor omgiven av de egna barnen Tora, Rut-Ester och Birger samt en grannflicka.

I sin levnadsbeskrivning nämner farfar inget om denna konflikt, men han berättar att han hade studerat samiska. Studierna byggde först på självstudier (farfar var uppvuxen i en trakt där han ofta kom i kontakt med samer). Han hade år 1886 gått en sommarkurs hos kyrkoherde Johannes Mörtzell i Stensele socken. Denne var en framstående kännare av det samiska språket, bland annat som översättare av bibeln och av samiska jojkar. Mörtzell skrev ett intyg som visar att sommarkursen pågick i 7 veckor och att farfar då hade uppnått ”försvarlig färdighet att i tal och skrift översätta såväl svenska meningar och satser på lappska som de lappska på svenska, hvilken förmåga ökats i samma förhållande som hans öfriga grammatikaliska bildning”.

Detta intyg kan knappast sägas vara något övertygande bevis på att farfar hade fullgoda färdigheter i det samiska språket. Farfars bror Erik lämnar också, i ett brev till pappa 1938, den lite roande uppgiften, som han fått av farfar, att undervisningen hos Mörtzell bedrevs med stöd av ”en volyminös postilla och dito ordbok”. Enligt farfars levnadsbeskrivning hade han också förhörts i samiska och godkänts av biskopen Lars Landgren. Man måste nog ifrågasätta om detta förhör gjordes på det samiska språket och om Landgren hade några djupare

kunskaper i detta. Det spelade dock inte så stor roll. Intyget från Landgren hade, enligt Erik, sin främsta betydelse genom att det tillförsäkrade farfar ett litet stipendium på vilket han sedan fortsatte och kunde avsluta sina studier. Livet igenom bevakade farfar möjligheterna att för sig själv och sina barn att genom stipendier förstärka sin ekonomi.

När farfar anställdes på lappskolan gällde andra principer för undervisningen vid lappskolorna än i slutet av hans tjänstgöring. Dessa principer hade genomförts av biskopen Lars Landgren. Han pläderade starkt för att undervisningen vid lappskolorna skulle ske på det svenska språket, inte det samiska. Det skulle, menade Landgren, underlätta samernas integration i det svenska samhället och underlätta för staten att anskaffa av ett bra undervisningsmaterial (det var kostsamt att trycka böcker på samiska). Biskop Landgrens undervisningsordning infördes 1877 och fick sitt definitiva genomslag 1896 i *Kungl. Maj:ts förnyade nådiga reglemente för Lappmarkens ecklesiastikverk*. Den kändes säkert rimlig för den skola där farfar skulle undervisa. Vid lappskolan i Arjeplog undervisades nämligen inte bara barn från nomadiserande familjer, utan framför allt barn från bofasta familjer i kyrkbyn och från skogssamer. Det fanns många skogssamer i Arjeplog och de var inte, på samma sätt som fjällsamerna, nomadiserande utan levde mera stationärt av jakt, fiske och jordbruk inom mindre områden. De talade i allmänhet, förutom samiska, också svenska. Skolrådets utannonsering av tjänstgöringen som folkskollärare beskriver vad som förväntades av farfar:

Ordinarie lärarbefattningen vid Arjeplogs fasta folkskola sökes inom 60 dagar från första kungörandet i Post- och Inrikes tidningar. Sökande skall till skolrådet ingifva sin till Hernösands domkapitel ställda ansökan. Lärarlönen utgör åttio hektoliter korn att utgå i penningar efter länets markegångspris, dock att lönebeloppet icke må understiga niohundra kronor. Tvänne ålderstillägg 100 kronor hvarterda äro hos K. m:t begärda. Utöfver bemälda lön äger läraren att begagna skolbordet 15/62 mantal med i skolhuset befintlig lärarebostad, bestående af 4 rum och kök, samt nödiga uthus. Vid skolan inackorderas på statsverkets bekostnad barn af fattiga lappar till det antal som af k.m: på domkapitlets förslag bestämmes – för närvarande 10 stycken - för hvilka frielever bostad finnes i skolhuset, och hvilkas underhåll och vård mot stadgad ersättning läraren om möjligt bör åtaga sig. Undervisningen i skolan meddelas endast på svenska språket. Se i öfrigt k. m:ts förnyade nådiga reglemente för Lappmarks ecklesiastikverk den 31 januari 1896 (svensk Författningssamling n:r 3 1896) tillgängligt i bland annat hvarje kyrkoarkiv. Arjeplog den 12 april 1900

Nomadskolereformen 1913 grundade sig på den i grunden rasistiska föreställningen att ”raser” skulle hållas skilda från varandra. ”Lapp skall vara lapp” löd fältropet och som lapp definierade man bara de nomadiserande lapparna, de s.k. fjälllapparna. Detta skapade interna motsättningar bland samerna och ändrade helt förutsättningarna för farfars verksamhet vid lappskolan. Många har forskat och skrivit om ”lapp skall vara lapp-politiken”. Professor Patrik Lantto har gjort det mest grundligt och i sin stora bok *Lappväsendet. Tillämpningen av svensk samepolitik 1885 - 1971* (2012) visat hur denna politik har varit en ledtråd i svensk samepolitik ända till våra dagar. Med tanke på våra dagars starka värnande om minoritetsspråken är dock vissa av tankegångarna bakom reformen 1913 och kravet på undervisning på samiska inte obegripliga. Problemet är att den så tydligt knöts till tidens utbedda rastänkande.

Erik Nordberg går utförligt in på reformen i sin bok om lappskolan i Arjeplog. Jag ska inte gå in på alla de krångliga turerna. Kontentan blev att den gamla fasta lappfolkskolan upphörde

1913 och delades på en fast folkskola och en fast nomadskola. Farfar fick bara tjänstgöra i den förstnämnda. Det var tydligen mycken turbulens kring detta och det framkom missnöje med farfars undervisning även från samiskt håll. Farfar ilsknade till och skrev, enligt uppgift av Erik Nordberg, till myndigheterna att samerna numera endast ville ha sitt eget folk som lärare. ”Det måste vara en genuin lapp, som skall vara lärare för flyttlapparnas barn. Eljest skola de aldrig sluta med sitt bråk och sina klagomål”. Det var en svår tid som inträtt för farfar, men situationen underlättades av att han 1916 fram till sin pensionering 1921 befriades från sin undervisning i nomadskolekursen och bara fortsatte med folkskoledelen. Driften av internatet vid lappskolan fortsatte dock som tidigare.

Driften av lappskolan

Att driva lappskolan i Arjeplog var på många sätt en krävande uppgift. Det framgår såväl av pappas stencilerade skrift ”En annan tid – en annan värld” som av faster Toras ”Minnen från mina år som lärare i min hembygd Arjeplog”. Hushållet omfattade, inklusive de egna 7 barnen, 10 samebarn som vintertid bodde på lappskolan, en dräng och en, ibland två, pigor. Sammanlagt alltså omkring 20 individer som dagligen under halva året skulle ha mat, kläder och tillsyn. ”Ingen kan idag när alla har lyse, rinnande vatten, central värme, tvättstuga och tvättmaskin”, skriver faster Tora, ”göra sig en föreställning om vad det innebar av slit”.

Det var en förutsättning för verksamheten vid lappskolan att folkskolläraren vid lappskolan var väl hemmastadd i jordbruk och skogsbruk och att hans hustru också var kunnig i skötseln av husdjur, särskilt av korna och mjölken som vid den här tiden allmänt ansågs som kvinnornas domän. En viktig del av inkomsterna hämtades från det s.k. ”skolbordet”. Detta fungerade i praktiken som en typisk bondgård i Norrlands inland. (Det gjorde på samma sätt ”prästbordet” för prästen). Det nödvändiga vinterfodret för djuren hämtades från myrar och ängar som låg spridda inom ett mycket stort område som sträckte sig ända till 3 mil utanför själva skolan. I detta område ingick även slätterängar och myrar som farfar arrenderat för att förstärka den svaga fodertillgången. Besättningen bestod av 5 - 6 kor, en häst, några ungdjur och en gris. Folkskolläraren skulle också se till att det fanns ved till såväl skolans som hemmets uppvärmning. Pappa berättar i sin skrift livfullt för hur ved flottades längs flottleder och över den stora sjön Hornavan fram till skolan.

Drängen och pigan var viktiga personer i detta bondehushåll, men det var farfar som var arbetsledaren. Han deltog enligt pappas beskrivning själv aktivt i arbetet. Men hela familjen, var engagerad. Pappa beskriver mycket ingående de arbeten i jordbruket som männen hade. Skolbordet var avsett som en löneförmån för folkskolläraren men dess avkastning skulle också användas till födan för de barn som vintertid var inneboende på lappskolan. Farfar och farmor tycks ha drivit jordbruket med överskott. Detta överskott, jämte de ersättningar de fick av staten för att ta hand om internateleverna, var deras viktigaste biinkomster. Både farfar och farmor måste ha varit väl skickade att sköta detta jordbruk. De var båda uppvuxna i bondemiljö och av deras examensbetyg framgår att de hade goda betyg i ämnen som var viktiga för jordbruket, bl.a. naturkunskap och slöjd.

Man blir lätt förbryllad av att pappa i sin framställning så sällan nämner orden samer eller lappar. Det har dock sin förklaring. De 10 samebarn som bodde i lappskolan benämner han ”internateleverna” och de bestod på pappas tid till en obetydlig del av nomadiserande samer. Enligt en sammanställning av Nordberg gick det i lappskolan bara ett barn av nomadiserande samer, 15 av bofasta samer (skogssamer) och 19 av svenska bofasta. Gränsdragningarna är

dock svåra. Israel Ruong har rekommenderat att man avstår från att skilja mellan skogssamer och övrig lappmarksbefolkning i Arjeplog (Margareta Åman s. 141). Det är svårt att avgöra vilken kategori internateleverna tillhörde. Troligen var de huvudsakligen barn av skogssamer. De beskrivs av pappa som en självklar del av familjen Pettersson. Internateleverna lekte tillsammans med pappa och hans syskon och de deltog i samma arbeten, åt samma mat och fick sina kläder reparerade av farmor och pigorna. Utlysningen av tjänsten som folkskollärare i Råneå visar att det även på andra håll i Norrland kunde ingå som en löneförmån att skolbarnen hjälpte till med sådana saker som vedhämtning och andra vardagssysslor. Några motsättningar mellan barn till bofasta och till samer nämns inte, men det framgår av Erik Nordbergs bok att sådana förekom. Samiska barn kände sig ibland mobbade av de bofastas barn. Skolåret för alla barn, även för de bofastas barn, började enligt pappa i januari och slutade i juni.

Lappskolan var hårt drabbad av Spanska sjukan

Spanska sjukan drabbade Arjeplogs socken hårdare än någon annan socken i landet. Margareta Åman som skrivit en doktorsavhandling om *Spanska sjukan* (1990) har konkluderat att sjukdomen i Arjeplog var ”en sjukdomskatastrof utan motstycke i Sveriges moderna historia”. Ett av de första offren var vår farmor som gick ur tiden den 4 januari 1919, endast 57 år gammal. Margareta Åman har närmare undersökt farfars och farmors roll i sammanhanget och skriver (s.141).

I lappskolan inne i Arjeplog – byggnaden inrymmer nu Silvermuseet – utbröt dock vid årsskiftet 1918/1919 en häftig influensaepidemi, sedan folkskolläraren Petrus Pettersson fått hem två av sina söner (alltså pappa och Hilding) på jullov från skolgången i Umeå, varifrån de uppenbarligen medförde smittan. Familjens egna sju barn, 14 – 24 år gamla, och de inackorderade barnen, ett tiotal, blev alla mer eller mindre sjuka. En 18-årig dotter fick vatten i lungorna men tillfrisknade. Ett dödsfall inträffade dock. Petrus Petterssons hustru Gertrud avled den 4 januari 1919.

Beskrivningen, som säkert bygger på faster Toras uppgifter, är nog inte alldeles korrekt. Pappa och Hilding kom inte från sin skolgång i Umeå. De hade klarat av studentexamen våren 1918 och pappa låg därefter i militärtjänst i Östersund fram till juledigheten. Det kan ha varit han som förde smittan med sig. Regementena, särskilt de i Östersund, var stora smittspridare av Spanska sjukan. Enligt Toras historieskrivning var det hon som då övertog farmors roll på lappskolan. Men av ett brev från farbror Birger 1941 till den äldre systemn Anna var det hon som, som åtminstone i början, tog över rodret. Hon och Tora fick avbryta sina studier vid seminariet i Murjek och resa hem.

Efterverkningarna av sjukdomen var långa. Av ett brev till pappa och Hilding i december 1919, alltså 11 månader efter farmors död, meddelade farfar att yngste sonen, Birger, varit mycket sjuk och ”ännu” var kvar på tingshuset. Tydligt hade detta under epidemin omvandlats till något slags sjukhus. Lappskolans alla rum hade enligt brevet ”smittrenats” och farfar menade nu att det skulle vara riskfritt för alla hans barn att samlas till julen som de brukade. Vissa samefamiljer drabbats mycket hårt av Spanska sjukan. Den kände språkforskaren Israel Ruong förlorade exempelvis båda sina föräldrar och ett par syskon. Man kan undra varför pappa i sina minnen inte skriver något om denna förödande farsot, särskilt som det kan ha varit han som dragit den med sig till Arjeplog. Tora däremot beskriver utförligt sjukdomens härjningar i hennes hembygd.

Kommunen

I sin bok om lappskolan i Arjeplog skriver Erik Nordberg: ”Utom sin läraregärning var Pettersson med sina frivilliga tjänster i kommunens angelägenheter en värdefull tillgång. Han förvaltade med största noggrannhet kommunens kassor och stod lång tid i spetsen för kommunalnämnd och fattigvårdsstyrelse. Även i andra nämnder och styrelser hade han säte”. Uppgiften hos Nordberg (s. 332) att farfar inte behärskade decimalbråk har jag med tanke på detta mycket svårt att tro på. Som tidigare nämnts hade han väl godkända betyg i matematik från folkskoleseminariet och enligt pappas barndomsminnen blev han mycket irriterad på de egna barnen om de inte klarade av uppgifterna i ”räkning” som ämnet kallades på den tiden. Det förefaller mig som om Nordberg på denna och en del andra punkter återger muntliga skrönor som han hört när han kom till Arjeplog som ung präst 1924.

Arjeplogs kommun var under farfars år som politiker inne i en mycket snabb förändring. Befolkningsmässigt var kommunen visserligen bara hälften så stor som Vilhelmina, men befolkningen var geografiskt mycket utspridd. Den växte under hans år från 2600 till 3100 invånare, alltså med mer än femton procent. Det fanns mycket att ta hand om. Ett av bekymren var att den samiska befolkningen, här som i övriga Norrland, trängdes undan och detta skapade fattigdomsproblem för många samer.

Farfar var under 17 av de 21 år familjen bodde i Arjeplog, ordförande i nästan alla kommunala nämnder, däribland den viktiga kommunalnämnden, dåtidens kommunstyrelse. Man kan lätt föreställa sig vilka påfrestningar farfar som kommunalman var utsatt för under sin sista tid i Arjeplog. Först kom 1:a världskriget med de krav som detta ställde på kommunerna. Särskilt svårt var det s.k. ”hungeråret” 1918. Efter kriget kom Spanska sjukan med dess svåra följder för familjen och för kommunen.

Lappskolornas ledning på farfars tid var en blandning av statligt och kommunalt ansvar. Om detta kan man läsa i den omfattande antologin *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* från år 2016 (särskilt band 1 s. 403 ff.). Den högsta tillsynen hade domkapitlet med biskopen i spetsen. År 1915 tillkom en särskild nomadskolinspektör. I samma verk del 2 s. 943 ff. kan man läsa en artikel som för min framställning är av största vikt. Den har rubriken ”Rastänkande och särskiljande av samer” och är skriven av Erik-Oscar Oscarsson. Den visar hur hela tillsynsapparaten kring lappskolan, från biskopen och neråt, var genomsyrad av ”lapp-skall-vara-lapp”-tänkandet. Det är denna tillsynsapparat som har levererat in rapporterna om lappskolan och farfar. Erik Nordberg har i stor utsträckning byggt på dessa rapporter och inspektionsprotokoll. Han delade själv den världsbild dessa förmedlar.

Erik Nordberg var komminister i Arjeplog i nästan 30 år fr. o. m 1923. Han kom alltså till Arjeplog två år efter att farfar lämnade kommunen. Minnet av farfar som person var förmodligen fortfarande levande, men präglad av hans sista svåra år. Efter sin pensionering 1961 flyttade Nordberg till Uppsala och utförde där ett mycket imponerande forskningsarbete rörande lappskolan i Arjeplog. Hans omfattande excerpter och avskrifter förvaras på Umeå universitetsbibliotek och är minutiöst ordnade och förtecknade. Nordbergs källmaterial härrör huvudsakligen från kyrkliga instanser. Det präglar hans framställning. Den för Sverige så viktiga reformen 1862 då våra kommuner kom till, nämner han knappt. Nordbergs bok är förträfflig när det gäller att i detalj redogöra för alla de många ansträngningar – med många misslyckanden - som kyrkan genom åren stått för när det gäller samernas utbildning. När det gäller de kommunala sammanhangen har den dock sina brister.

Kyrkan och Arjeplogsväckelsen

Domkapitlets förlängda arm i Arjeplog var prosten Calleberg som länge var inspektor för lappskolan. Såvitt jag förstår av de tryckta uppgifter jag sett förblev han det fram till sin död 1925. Calleberg hade inte någon fullständig prästexamen men kunde på grund av sina goda kunskaper i samiska språket prästvigas för tjänstgöring i de norrländska lappförsamlingarna. Han översatte delar av Nya testamentet och delar av Odhners *Lärobok i Fädernelandets historia*. Han var alltså en framstående kännare av de samiska språken. Av kyrkoledningen fick han därför i uppdrag att granska farfars kunskaper i samiska. Hans granskning utföll inte till farfars fördel. Det fanns säkert, som vi ska se, goda grunder för detta

En för mig okänd aspekt på farfar är att han hade en ledande roll i något som kallats Arjeplogsväckelsen. Detta var en inomkyrklig väckelserörelse, släkt med Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, som pappa ofta talade om i vår barndom, men inte skrev något om. Det gjorde heller inte farfar. Varför har jag inte förstått. Av brev som bevarats från hans två bröder i Amerika kan man utläsa att han var religiöst engagerad och t.o.m. drömde om att själv kunna fortbilda sig till präst. De handlingar som finns kvar efter farfar och farmor visar också att deras liv och livsuppfattningar var starkt präglade av kristen religion.

Det är historieprofessor Daniel Lindmark vid Umeå universitet som hjälpt mig in på detta spår. Arjeplogsväckelsen leddes av prosten Calleberg. Jag hade från början målat upp en bild för mig av starka motsättningar mellan honom och farfar, mellan ”det andliga och det världsliga regementet” som Luther säger. Så spännande var det dock inte. De två samarbetade nära i ledningen för samma inomkyrkliga väckelserörelse. Utöver att sköta ekonomiska frågor, t.ex. vid byggandet av ett bönhus, höll farfar predikningar. Han betonade vikten av att ungdomen höll sig borta från ”världsliga nöjen”, vilka enligt honom drog dem bort från Gud. ”Fly ungdomens onda begärelser” var temat för en av hans predikningar. (se Karl Axel Lundqvists bok från 2017 *Arjeplogs-väckelsen 1905. I same- och nybyggjarland med Svenska kyrkan och EFS i samverkan* s. 125).

Kampen mot världsliga nöjen och varningen för de frestelser människor kunde utsättas för var typisk för väckelserörelserna. Människor skulle ju ”frälsas” från världens onda och bli ”frälsta”. Varningarna var alltså inte något personligt särdrag för farfar. Den gällde även inom svenskspråkiga Augustanakyrkan i Amerika där farfars bror Erik var pastor och på sitt håll dundrade mot ”att njutningslystnad och törst efter tomma nöjen ihärdigt klappa på våra kyrkdörrar” (Jag har läst några av predikningarna på mikrofilmer på Utvandarnas Hus, som då fanns i Växjö men numera finns i Göteborg).

Fotografier av lappskolan och familjen

Jag har tidigare (s. 14) visat en bild av lappskolan i Arjeplog som den såg ut efter en ombyggnad 1909. Enligt faster Tora visar den, förutom själva byggnaden, farmor och barnen Rut Ester, Birger, Tora och en grannflicka. De är alla klädda i en samedräkt. Rut Ester och Tora behöll, trots att de som vuxna bosatte sig i södra Sverige, livet igenom en levande kontakt med sin hembygd och med samerna. Toras minnen har jag flera gånger nämnt, men jag måste också nämna Rut Ester i sammanhanget. När hon på sin ålders höst hamnade i Tranås tyckte hon att hon måste sprida kunskap om samerna och det gjorde hon genom att på eget förlag och för egna hopsparade pensionspengar utge en vackert inbunden bok med titeln *Varför vandra? Så du frågar mig*. (Tranås 1977 och i en andra upplaga 1982). Boken var

tillägnad ”min syster Tora”. Enligt förordet var boken avsedd som en protestyttring mot den svenska behandlingen av samerna. Det är kanske lite svårt att se vari protestyttringen bestod för boken är skriven i en litterär form som inte ger så mycket konkret information. Men ett vittnesmål om Rut-Esters stora engagemang för samerna är den förvisso.

När farfar och farmor kom till Arjeplog måste skolan, även om den inhystes i en fin mangårdsbyggnad, ha varit hopplöst trång med tanke på att den skulle inrymma den egna stora familjen, dräng och piga, periodvis 10 internatelever och dessutom vara skola. Tillbyggnaden blev inte någon prydnad, men den var naturligtvis nödvändig. För första gången fick man en skolsal och ett särskilt rum där internateleverna bodde. Min pappa har i sin minnesskrift utförligt beskrivit vad detta innebar. Numera är byggnaden återförd till sitt ursprungliga skick och blivit det berömda ”Silvermuseet”, men det är värt att minnas varför den en gång ”moderniserades” eller ”förvanskades”, vilket av dessa ord man föredrar att välja.

Det finns ett familjefotografi (s. 22) bevarat som, efter det yngsta barnets (Birger) ålder kan dateras till omkring 1905. Några av mina barn blev smått förskräckta när de första gången såg det. De tyckte att familjen såg fruktansvärt betryckt ut. Jag sökte förklara att så såg barn i allmänhet ut på den tiden när de skulle fotograferas. Det var mycket omständligt att ta bilder på den tiden då kamerorna saknade elektrisk blix. Det är faktiskt undantag att människor ler eller skrattar på porträttbilder från denna tid. Bortsett från detta kan det nog ligga något riktigt i våra barns observation. Det är säkert en allvarstygnd familj vi ser framför oss, men har vi rätt att förvänta något annat? Farfar och farmor hade arbetat hårt och fått bemästra stora svårigheter i sina liv. De var dessutom religiösa på ett ganska strängt sätt. Det hade varit märkligt om detta inte satt sina spår i ansiktsuttrycken.

Den fattiges piano

Historien om ett piano som farfar köpte är rörande och upplysande. Som framgår av det i inledningen återgivna brevet 1892 hade farfar satt sig i skuld för att skaffa sig detta. Anledningen var att han förstått att, om man inte hade utbildning som kantor och organist, hade han svårt att få anställning på platser man dit han önskade sig, d.v.s. sådana som låg nära en kyrka och ett sockencentrum. Farfar satte igång att träna, men att i 30-årsåldern och händer formade av grovarbete, lära sig konsten att spela var inte lätt. När han var i Ramsele 1893 bad han därvarande examinerade organist om ett intyg. Det är mycket kryptiskt och komiskt formulerat och lyder:

Undertecknad får härmed på begäran intyga, att Folkskolläraren Herr Petrus Pettersson, efter pröfning, anses kunna tjenstgöra med orgelspelning vid Gudstjenst, dock utan begagnande af pedal; uti orgelns stämning och skötsel, anser jag honom hafva sådana anlag, att han efter erhållen ringa undervisning, kan blifva kompetent. Äfven anser jag, att han inom högst två år bör kunna aflägga organistexamen äfvensom kyrkosångarexamen.

Någon organistexamen blev det dock aldrig för farfar. Men pianot hängde med. Det måste ha varit med i skindan vid flytten till Råneå och därifrån till Arjeplog. Farfar lärde sig som sagt aldrig att spela på det, men farmor gjorde det. I avgångsbetyget 1883 från småskoleseminariet fick hon ”med utmärkt beröm godkänd”, det näst högsta, i ämnet ”musik och sång” (det högsta var ”berömlig”). Enligt anteckningar som pappa och Tora gjort spelade hon på gehör, utan noter, både piano och gitarr. Hon var efter allt att döma mycket musikalisk. Döttrarna

Lilly och Tora lärde sig också spela och de andra klinkade på det efter förmåga. Ingen av dem blev dock särskilt duktiga. Sångarglädjen i familjen var dock stor och man bildade en familjekör.

Framför allt ingick andliga sånger i repertoaren. De svenska psalmerna hade en självklar plats. Det var inte bara för att han blev präst som pappa kunde stora delar av svenska psalmboken utantill. Han hade säkert lärt sig psalmerna hemma där familjen alltid höll kvällsandakt. Men den mer väckelsekristna andliga sången hade också en framträdande plats. Det visas av de inom familjen bevarade sångböckerna. Till dessa hör den av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen utgivna ”Andeliga sånger, dels komponerade, dels samlade och utgifna af Oscar Ahnfelt”, som var mycket spridd i Norrland. I samlingen ingår också den dystrare ”Pilgrims-Sånger och vägen till det himmelska Zion” samlad och utgiven av O&P Palmqwist 1873. Den inleds med den föga uppmuntrande sången ”Upp, syndaträl, Dig ropar Gud rättfärdig. Upp, syndaträl. Förstå ditt eget wäl! Kom fastän icke wärdig. Med all din synd och skam. Till Guds menlösa Lam! Till Guds menlösa Lam!”

Det måste dock sägas att även gladare och världsligare sånger ingick i repertoaren. Pappa och hans syskon sjöng ofta folkvisor och som präst ledde han gärna ringlekar för barnen vid festligheter inom den småländska församlingen Rumskulla, där han var kyrkoherde i tre decennier. Gärna briljerade han inför församlingsborna med att, tillsammans med kantorn, framföra ”Gluntarna” och ibland rentav några av Schuberts Lieder. Hur uppskattat det var vet jag inte, men lite högtidsstämning gav det nog.

Farmors historia

Eftersom det är farfars levnadsbeskrivning som mina kommentarer gäller är det lätt att farmor Gertrud Wallin kommer i bakgrunden. Några ord måste därför sägas om henne. Hon var bondedotter från byn Vallen vid Betarsjön i Junsele. Den ligger i ett område som var och är centralt i vilhelminasamernas årliga vinterflyttningar från fjällen till Bottenhavskusten och tillbaka på våren. Därigenom kom farmor redan från barndomen att vara i nära kontakt med samer. Den gård där de bodde, nr. 4 i byn Vallen, adresserades rent av ofta ”Renvallen” på de brev som sändes till familjen.

Farmor tog en småskollärarexamen i Säbrå utanför Härnösand 1888. Hon hade utmärkta avgångsbetyg och hon hade fina tjänstgöringsintyg från alla de ställen där hon tjänstgjort. De första åren efter examen tjänstgjorde hon som lärarinna i Junsele ”vid mindre folkskola med tre stationer”. Läsåren 1890 - 1891 samt 1893 tjänstgjorde hon i Ramsele och det var här hon träffade farfar. Under mellanåren 1891 - 1892 var hon engagerad som lärare och föreståndare i Fridsbergs samiska barnhem i Ströms socken i Jämtland. Hon har efterlämnat några anteckningsböcker som tyder på att hon redan 1884 hade kontakter med Fridsberg. Vilken omfattning dessa kontakter hade vet jag dock ingenting om.

När farmor följde med farfar till lappskolan i Arjeplog fick hon bara sporadiskt användning för sin lärarutbildning. Hennes dagar fylldes av alla de krav som det stora skolhushållet ställde. Det gällde inte bara maten. I en liten blyertskommentar i slutet av ett brev som farfar skrivit till Tora 1917 eller 1918 skriver hon: ”Jag har så många lappkoltar och lappbyxor att sy så jag ej har tid att skriva ett ordentligt brev”, Farmor var väl förfaren i hemslöjd och reparationer av såväl de egna barnens som internatbarnens kläder hörde till vardagssysslorna. Hon älskade, enligt vad både pappa och faster Tora säger, arbetet vid vävstolen och när pappa

och hans bror Hilding skulle börja vid läroverket i Umeå vävde hon själv tyget till deras kostymer. Modellen och tyget var dock annorlunda än i de skraddarsydda kläder stadspojkarna i Umeå hade. Pappa berättar lite skamset att han och Hilding kände sig som riktiga ”bondlurkar” och skämdes för sin mors hantverksskicklighet.

I familjearkivet finns ett brev från farmor som på ett gripande sätt belyser farfars och farmors relation och vilken roll för dem båda jordbruket spelade vid lappskolan i Arjeplog. Det är sänt till pappa Hugo och hans bror Hilding den 13 maj 1918 då de stod inför att ta studenten vid läroverket i Umeå. Det inleds på följande sätt:

Mina kära gossar Hu och Hi!

Hav tack för Edra intressanta brev! Ni må tro, att vi läst dem ofta och grundligt. Pappa har fått läsa dem först om än de varit adresserade till E. (Rut-Ester) och mig. Nyss fick jag nys om att ni ännu ej köpt Er examenskläder. Då pappa fick sitt kvartal fick han oförmodat 100 kr. mer än han rekviderat då trodde jag han sände Er pengar till kläder. Ni har ju fått reda Er med reparerade sådana en längre tid. Jag har ju ej hand om pengar men ville att vi nu skulle sälja en ko; nu bjuda de oss 5 à 600 för en god sådan. Ladugården i Afvaviken nedbrann förra veckan och alla djur innebrändes. De vilja gerna köpa av oss en ko, men som vanligt vill min man ej vad jag vill. Han säger bara att Ni skall skriva op precist på öret huru mycket pengar Ni behöver till o.s.v. ---

I brevet lade farmor in en 10-kronorssedel till reparation av skor. Man kan ju inte säga att brevet talar till farfars fördel. Det vittnar i hög grad om hans och tidens patriarkala samhälle. Å andra sidan kommer hans person i betydligt ljusare dager när man av pappas minnen förstår att det var frågan om att köpa en smoking till de båda sönerna. Livet hade lärt den ursprungligen mycket fattige nybygggarsonen att vara ytterst sparsam och att köpa smokingar till två söner måste ha framstått som en total obegriplighet för honom. Farfar hade ju också haft mycket stora utgifter för pojkarna i en tid då studiestödet från samhället var i stort sett obefintligt. Han hade själv finansierat studierna för de två sönerna och de två döttrarna Lilly och Anna som samtidigt var under utbildning. Till slut kom föräldrarna fram till en kompromiss. På förslag av den skraddare där pappa och Hilding var inneboende köpte han en ”jaquette” vardera till pojkarna. Det var ett plagg som på den tiden var vanligt inom affärsvärlden.

När farmor den 4 januari 1919 plötsligt avled i Spanska sjukan var det döttrarna Anna och Tora (den senare var då bara var 17 år) som fick överta ansvaret för hemmets skötsel. På ett gripande sätt beskriver Tora sin mor:

Nu började jag förstå vilken jättebördas mor kämpat med under alla år. Att ha fött 7 barn under loppet av 10 år och sedan varje vinter ha 10 barn att ha vård om. Jag såg henne en gång digna under bördan, falla på knä vid kökssoffan, under tårar be till gud (stavningen med liten bokstav är Toras egen), som var den enda hon kunde anförtro sig åt. Hoppas hon fick tröst. Hon var varmt religiös. Varje afton hade hon kvällsandakt med alla barn. Hon spelade gitarr till sångerna vi sjöng. Hon hade en vacker röst, och vi lärde oss sångerna utantill. På söndagarna var det självklart att vi skulle gå i kyrkan.

Bilden visar förutom farfar och farmor barnen Anna, Tora, Rut-Ester, Hugo, Hilding och Birger

Det fanns emellertid också gamla familjesorger som kan ha tyngt farmors hjärta. Den största var nog att hennes tre år yngre syster Sara Maria blev ”svagsint”, som det står i kyrkböckerna. Det innebar inte att hon var förståndshandikappad. Hennes betyg från husförhören 1874 – 1883 är de högsta möjliga enligt det betygssystem som användes. Ingen annan i byn Vallen kunde på den punkten mäta sig med henne. Det inträffade emellertid någon form av katastrof. Kanske fick hon havandeskapspsykos när hon år 1887 födde en dotter utanför äktenskapet. Kanske var det något dramatiskt som hände när barnet kom till. Vi vet det inte. Vem fadern var har inte gått att få fram ur de källor jag haft tillgång till. Hennes mentala handikapp blev så svåra att hon till slut måste skickas till Hospitalet i Vadstena, som på den tiden var en riksanstalt för mentalsjuka. Där avled Sara Maria 1891 då farmor var endast 29 år och just flyttat till en lärartjänst i Ramsele. Dödsorsaken var enligt Hospitalets dödbok ”lungсот” (lungtuberkulos). Samma år dog också brodern Jakob så att det nu bara var farmor och brodern Johannes kvar av syskonskaran.

Sara Marias dotter döptes till Anna Maria och dopvittnen var brodern Johannes och systemen Gertrud, alltså vår farmor. Anna Marias liv och existens har varit en familjehemlighet man aldrig talat om. Saken var tydligen mycket känslig. I en av församlingsböckerna betecknas Anna Maria som ”sinnesslö”. Ett försök gjordes 1904 att placera henne hos farmor på lappskolan i Arjeplog. Det gick inte. Hon fick efter ett år skickas tillbaka till Vallen. I ett brev 1915 uttrycker farmors svägerska Anna Gradin, gift med brodern Johannes, sin förtvivlan. Anna Maria beskrivs som obalanserad, elak och hotfull. Familjen visste sig ingen råd för det hade varit omöjligt att få någon plats för henne ”varken hos enskilda eller på någon anstalt”.

Även Anna Maria fick till råga på allt elände ett utomäktenskapligt barn. Hur det gick med detta har jag inte undersökt eftersom händelserna berör tiden efter farmors död. Av den bevarade familjekorrespondensen kan man utläsa att familjen Wallin var djupt religiös och kyrklig. Prosten Blix i Junsele tillhörde umgängeskretsen. Flera i familjen var eller blev folkskollärare. För dem var de utomäktenskapliga och mentalsjuka barnen naturligtvis en stor påfrestning.

Trots sina många sorger och svårigheter var farmor ett fundament för lappskolan i Arjeplog. Men även för henne var turbulensen kring nomadskolreformen 1913 en stor påfrestning. Hon skrev om bråket till sin svägerska Anna som i ett brev 1917 svarade: ”O hvad du ska bli trött och utsliten med alla dessa lappar och allt dess bråk. Kunde Ni bara snart komma ifrån, vore det bra”! För släkten i Junsele var det säkert smärtsamt att farmor bodde så långt bort. Familjen såg naturligtvis fram mot att farmor skulle kunna komma närmare hembygden. Så blev det dock aldrig. Farmor slutade sina dagar i Arjeplog. Man har anledning att tro farfar när han skriver att han inte förmådde driva lappskolan vidare efter hennes död 1919.

Skolan i kyrkans hägn

I familjearkivet ingår ett par handlingar som vållat mig många bryderier. Den ena är en anteckningsbok med anvisningar för hur en lärare skulle vara den andra några sammanhäftade blad med ”katekesanvisningar”. De är mycket prydligt skrivna, helt enligt skolmyndigheternas anvisningar för ”väl skrivning”. Ingen av de båda handlingarna är undertecknade och jag har haft mycket svårt att skilja mellan farfars och farmors handstilar.

Anvisningarna för lärare är avsedda för folkskollärare och utgörs troligen av avskrifter av någon form av lärobok för seminarieelever. Själv kallar farfar boken ”Anteckningar ur

pedagogikens historia”. Mina åldersbesvär har gjort det omöjligt för mig att efterforska originalet i bibliotek och arkiv. Den som har möjlighet att bedriva sådan forskning kan säkert ha god vägledning av professor Gunnar Richardsons doktorsavhandling från 1992 *Kulturkamp och klasskamp: ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*. Jag har haft vissa svårigheter att avgöra om det är farfar eller farmor som gjort avskrifterna. På pärmen har antecknats ”Ramsele den 31/10 1891” då farmor började som småskollärare där. En annan sak som kunde knyta farmor till anteckningarna är de ord vid skolläraren Abraham Wallins grav den 18 december 1887. Abraham Wallin var farbror till farmor och farfar kände inte honom när farbrodern dog. Av brev framgår att han var mycket religiös och lite av en mentor för farmor. I anteckningsboken ingår också en ”bön på examensdagen den 15 jun 1889”. Varken farfar eller farmor tog någon examen den dagen så det hela är mycket oklart.

Till slut har jag dock kommit fram till att det måste vara farfar som gjort avskrifterna inför den folkskollärarexamen som han skulle ta 1892. De personliga anteckningarna om personer i farmors familj, t.ex. om Abraham Wallin, måste ha gjorts i efterhand. För mig är det intressant i sig att farfar gjort avskrifterna för hand. Så gjorde fattiga studerande ofta i äldre tid. De visar också att de verkligen var tänkta som en ledstjärna för deras lärargärning. I avskrifterna speglas en mycket konservativ syn på kyrka och samhälle. Undervisningen skulle styras av kyrkan och den kristna tron, inte av de nya idéerna om en sekulär skola som dykt upp. En noggrann genomgång av pedagogikens historia görs. Upplysningstidens nydanare som Rousseau och Pestalozzi förkastas och förlöjligas. Socialismen avfärdas helt som ogudaktig och fördärvlig. Den konfessionslösa folkskola som genomfördes i Holland 1806 förkastas lika kategoriskt. Tanken på en religiöst fristående skola beskrivs som ”en fullkomlig missräkning”. Reformen hade lett till att katolikerna började undantränga bibeln ur skolorna. Efterhand hade lärarkåren enligt denna historieskrivning blivit satt helt ur stånd att undervisa om den bibliska historien.

Skolans ändamål är enligt anteckningarna att ”medelst undervisning och tukt på ett ändamålsenligt, kraftigt och hälsosamt sätt förbereda de åt honom anförtrödda barnen, ej allenast till deras jordiska kall, utan även till deras eviga bestämmelse att bli Guds barn”. Det kunde endast ske inom ramen för en nationell protestantisk statskyrka. Inom den är befälsordningen enkel och klar: ”Skolläraren bör betrakta sin pastor såsom av Gud satt över honom, på allt sätt söka göra honom glädje och underlätta hans arbete och undvika att göra honom någon onödig möda eller förtret samt med vördnad och kärlek tala om honom inför sina skolbarn. På samma sätt bör han också förhålla mot sina övriga förmän, vare sig skolinspektören, skolrådsledamöter eller andra över skolan satta myndigheter”.

För en nutida människa låter detta alldeles oförståeligt. Men till grund för texten ligger fjärde budordet i tio guds bud såsom det förklarades och utvecklades i Luthers katekes. Denna utkom på svenska första gången på 1540-talet men har utgivits i många senare utgåvor. Den som gällde på farfars och farmors tid var den från 1878, av många kallad långkatekesen på grund av att den efter en lång tid av ”katekesutvidgningar” blivit så omfattande. Det är den versionen som farfars handskrivna ”katekesanteckningar” bygger på. Katekesen avskaffades som läromedel i och rättesnöre för folkskolan i Sverige i och med den nya utbildningsplanen 1919.

Farfars ställning som folkskollärare och samtidigt ordförande i alla viktiga kommunala nämnder var spektakulär. Hur han formade relationerna till församlingsprästen i Arjeplog, den karismatiska prosten Gustaf Calleberg, vet jag inte. Det är i alla fall tydligt att historieskrivningen om kommunen i hög grad kom att färgas av det kyrkliga perspektivet och så har det varit i många små kommuner, inklusive min egen hemkommun i Småland. Det är heller inte så märkligt. Det är ju kyrkan som bevarat det bästa arkivmaterialet. Ända sedan slutet av 1800-talet har det funnits statliga bestämmelser för hur kyrkoarkiven ska ordnas och bevaras. Landsarkiven har ända sedan dess haft skyldighet att genom inspektioner och besök kontrollera saken.

Pedagogiken

I avskrifterna utgörs den mest omfattande delen av ”Pedagogiska anvisningar”. De ger en bild av hur man menade att en god lärare skulle vara och vilka pedagogiska metoder han eller hon skulle använda sig av. De känns inte fullt så omoderna som jag hade väntat mig. En och annan visdom från 17- och 1800-talets reformpedagoger hade trots författarens förkastelsedomar trängt in i den svenska skolvärlden. Barnens kunskapsförmåga såväl som deras kunskapsbehov är mycket olika och undervisningen måste anpassas efter det. ”De yttre sinnesförmögenheterna bildar en lärare därigenom att han hos barnen ingjuter glädje att uppsöka och iakttaga naturföremål, samt att han grundar hela sin undervisning på åskådlighet”.

Läraren ska i sin gärning ”genom ett angenämt, vänligt och livligt föredrag” väcka elevernas uppmärksamhet. Minnet uppövas genom repetition. ”Inbillningskraften” och ”fantasin” ska bl.a. uppövas genom att eleverna uppfinner egna uppgifter, teckningar och handarbeten. De största problemen för en nutida människa uppstår vid läsningen av avsnittet ”trosförmågan”. Den är en ”en nådeverkan av honom som är trons både begynnelse och fullbordan” och kräver särskild uppmärksamhet. ”I synnerhet sker det genom tidigt, flitigt, dagligen upprepat samt under hela ungdomstiden fortsatt lärande, läsande och hörande av sanningens ord i den heliga skrift, genom iakttagandet av det stora, överensstämmande sammanhanget mellan bibelns berättelser, läror och profetior”. För att uppnå de goda målen krävs tukt (uppfostran förtydligas det inom parentes). Den uppnås genom lärarens ”lära och förmaning, uppsikt och bevarande, vana och sysselsättning, uppmuntran och belöning, varning och straff, bön och förbön och belysande exempel i allt”.

Jag vågar mig inte på några pedagogiska eller idéhistoriska tolkningar av vad allt detta innebar. Förmodligen har andra redan gjort det. Det är ett omfattande ämne som säkert ska ses mot bakgrund av tidens förhållanden med dåliga lokalförhållanden och undervisning av skolklasser på olika nivå i samma rum (som i lappskolan i Arjeplog). Ordning och disciplin, lugn och ro i skolsalen var nödvändig. För att uppnå detta kunde läraren använda både mjuka och hårda metoder. De senare inkluderade kroppsliga bestraffningar som en självklar del. ”Om orosstiftarna fortfa i hårdnackad egensinnighet, blir kroppslig aga ofta lika nödvändig som välgörande för att kuva och krossa stoltheten” sägs det. Agan var med andra ord av Gud och kyrkan välsignad när den ansågs nödvändig. Det är väl sannolikt att farfar någon gång använde sig av aga, men det finns inget som tyder på att han gjorde det mer än någon annan lärare på hans tid.

Fridsbergs barnhem

I arkivet ingår ett litet häfte, bara 8 cm. högt och 5 cm. brett. Det är daterat 1884 med namnteckningen Gertrud Wallin skriven på insidan av pärmar. Det lilla häftet är fyllt med moraliserande tänkespråk och bibelord. En typisk mening är: ”Före barnen fyllt sitt sjunde år, lär dem den väg till himlen går, men ändå bättre går det dem som lärt sig den förn de fyllt fem”. Som tidigare nämnts var farmor lärare och föreståndare för Fridhems barnhem 1891 – 1892. Det var hit farfar sände sitt kärleksbrev 1892. Underligt nog fortsatte farmor under hela tiden att vara kyrkobokförd i Junsele. I husförhörslängden för Ströms församling 1886 - 1897 finns 3 lärarinnor antecknade på Hillsand och Fridsberg men inte farmor.

Initiativtagarna och de ledande krafterna i Fridsbergs barnhem var pastor Michael Sandell och hans hustru Anna Sandell. Micheael Sandell var född i Ströms socken men hade under ett antal år varit verksam som pastor i svenska Lutherska Augustanasynoden. Enligt uppgift av hälsoskäl tvingades han återvända till sin hemsocken, där han redan 1877 började bygga upp ett hem i Hillsand för utsatta samiska barn. Det kom att kallas Fridsberg och blev med tiden ganska omfattande med skola och ålderdomshem. Verksamheten stängdes slutligen 1951.

Det var alltså här som farmor gjorde några av sina första erfarenheter som lärare och det var här som hon fick kontakt med en typ av verksamhet som hon fram till sin död 1919 fick ägna sig åt i Arjeplog. Michael Sandell hade varit pastor i svenska Augustanasynoden i Amerika och den känner jag till genom farfars bror Erik som också blev pastor i denna synod. Augustanasynoden hade ambitionen att vara den svenska kyrkans motsvarighet i Amerika. Jag har skrivit om den i Riksarkivets årsbok 2003. I Amerika fanns ingen statskyrka och därför blev Augustanakyrkan en frikyrka som alla andra. Till sin struktur och innehåll var den ganska lik den svenska statskyrkan. Man hade t.ex. en folkbokföring efter svensk modell. Dess närmaste svenska motsvarighet var Evangeliska Fosterlandsstiftelsen som var en inomkyrklig väckelserörelse. Som framgår av min artikel om farfars bror Erik kunde synodens pastorer dock detta inte antas till präster i Svenska Kyrkan.

Man kan undra varför farmor var så intresserad av verksamheten i Fridsberg och till slut sökte sig dit som lärare och föreståndare. Det var inte på något sätt ett steg i karriären. Tvärtom skrev prost Blix i Junsele ett brev till henne där han bad henne stanna som lärare i Junsele därför att hon var så duktig. Enda förklaringen för mig är att hon hade ett så genuint intresse för samer att hon sökte sig till en verksamhet inriktad på samiska barn.

Små tankar och visdomsord

Efter farfars avskrifter av pedagogikens historia följer några korta tankar och visdomsord. Ofta tar de sikte på lärarkallet. Så här kan det låta:

Se denna barnaskara, som samlas hit idag! Jag skall för dem förklara, din helga viljas lag. Jag skall nu åter utså ditt ord i deras bröst. Giv Herre kraft och anda, giv kärlek frid och tröst.

eller om söndagsskolan:

Till söndagsskolan jag går så glad, från bruset ute i världen, mot vilken jag har ställt färden. Der får jag sjunga om Zions stad, mot hvilken jag ställt färden. O tänk! När ändtligt jag hunnit den, och där får möta min bästa vän. Som gick i döden – men lever än. Att frälsa barnen från flärden.

Mot slutet av boken kommer texter som handlar om död och begravning. Där finns en text som jag tror att farfar skrivit om farmor:

Moder, ej du gråta får. När din Gertrud bärs på bår. När hon sänks i mörka mullen. Och ett kors du ser på kullen. Sök ditt hjärtas skatt ej där. Ty i himlen Gertrud är.

Det finns en annan text i avsnittet som vållat mig mycket huvudbry. Den ligger insprängd i avsnittet IX "vänlighet och tjänstvillighet" i de pedagogiska anteckningarna. Med största sannolikhet är den skriven av farmor och lyder:

Till mina flickor (före Jul). Det hör bland annat till Julestöket att renovera i hvarje vrå. Att tvätta fönstren och skura köket, hvitlimma spisen som blifvit grå. Med ljus man stakarna låter fylla, man putsar mässingen blank och fin. Man klistrar papper på list och hylla och pryder fönstret med ren gardin. Om man får taga, om man får gifva (klapp). Om intetdera – få bli dervid----. Ej glädjelöst det behöfver blifva, ändå i hemmet vid Juletid.

Under texten har någon skrivit: *Hvarför? Hvarför??* Det finns många tolkningsmöjligheter vilket är en påminnelse om hur svårt det är att i efterhand teckna en människas innersta tankar. När det gäller farfar och farmor har vi ett källmaterial som är rikare än för de flesta, men ändå är det svårt att få grepp om dem. Min tolkning är att när farfar i efterhand upptäckt farmors text till döttrarna i sina anteckningar har han i sin förtvivlan frågat sig varför, varför?

Vägen till Mariannelund

Farfar klagade ständigt över den låga lön och den låga status som folkskollärare hade. Deras bostäder och skollokaler var ofta usla och mycket kalla på vintern. Faster Tora har levande beskrivit hur det kunde se ut. Hon skildrar hur det var 1924 då hon fick sin första anställning. Det var i byn Kallön i Arjeplog. Hon visste inte när hon kom dit, skriver hon, hur mycket hon skulle frysa i det skolhuset. "Där var ju en öppen spis som enda värmekälla. I skåpet fanns Folkskolans läsebok, några stavar med siffror att ställa ihop till räknetal, kulram och några bibliska planscher". Maten fick lagas i en trefotad gryta i den öppna spisen och i övrigt fanns i rummet bara en utdragsbänk, bord, stol och en vedbänk. Inget mer.

De bristfälliga skollokalerna och bostäderna är säkert en viktig anledning till farfars och farmors många flyttningar. De sökte sig ständigt till bättre förhållanden. Att få tjänsten som folkskollärare vid lappskolan i Arjeplog betraktade de säkert som en stor framgång. Det allra bästa med den var skolbordet och de möjligheter till inkomst av jordbruk som det medförde. Skolbordet i Arjeplog var så vitt jag har kunnat finna unikt i landet och till ytan mycket omfattande. Med flit och med stöd av tjänstefolk kunde det nog ge ganska goda inkomster. Drängen och pigan, ibland även pigorna, var viktiga personer, men också de egna barnen som fick hjälpa till så snart de kunde. Även "internateleverna" fick hugga i när det gällde sådana saker som vedhämtning, snöskottning, men det var inget speciellt för lappskolan. Som framgår av min beskrivning av tjänsten som folkskollärare i Råneå ingick sådant bistånd från eleverna även där.

Hur farfar förvaltade sina intjänade pengar vet jag inte. De sparades emellertid på ett eller annat sätt för ett mycket bestämt ändamål: att ge alla barnen utbildning. De fyra flickorna (inte bara en av dem som Erik Nordberg påstår i sin bok om lappskolan) sändes till "Statens treklassiga småskoleseminarium" (ibland kallat lapska småskoleseminariet) i Murjek där de efter tre års studier utexaminerades som småskollärare. Faster Tora är i sin skrift kritisk mot

sin far. Det var bara pojkarna ”som skulle kosta på” så att de kunde få en akademisk utbildning, menade hon. Hon har naturligtvis rätt i sak, men man måste kanske komma ihåg att det vid den här tiden var sällsynt att flickor gick i läroverk. Inom ramen för sin tids föreställningar gjorde farfar och farmor ändå en storartad insats som gav alla sina barn en utbildning, även flickorna.

För att komma in på universitet måste man ha studentexamen. Det var ett bekymmer när man bodde i Arjeplog, långt från läroverk. Farfar grubblade länge över vad han skulle göra. Han upptäckte då att det fanns en nystartad skola där man på tre terminer kunde ta realexamen och tre på ytterligare tre terminer studentexamen. Det var Mariannelunds Praktiska Skola i norra Småland. Han ville pröva om de två äldsta pojkarna, Hugo och Hilding, kunde klara det. De gick i samma klass fastän Hilding var året äldre. Det sammanhängde med att Hilding i sina unga år drabbats av barnförlamning och dessutom under lek brutit ena benet. Han var därför rörelsehandikappad. Nu anmälde farfar sig själv och de båda pojkarna till en sommarkurs på denna skola. Det bar iväg, som vanligt i tredje klass järnvägsvagn med träbänkar, på hundramilafärden från Jörn till Mariannelund.

I Mariannelund läste de alla tre svenska, engelska och tyska. Farfar försökte också (han hade tidigare också genomgått en sommarkurs i tyska vid Uppsala universitet). Han insåg dock att lästakten var för hård för så unga pojkar som pappa och Hilding. Det blev till att plugga hemma. Farfar förhörde pojkarna men mest var det väl de själva som gjorde jobbet. Förunderligt nog inhämtade pappa och Hilding så mycket kunskap att de kunde tentera och komma in direkt i tredje klassen på realskolan vid läroverket i Umeå. Hela tiden fick de leva under knapphetens kalla stjärna. Farfar hade stora utgifter för dem: inackorderingsavgifter varje månad, terminsavgifter vid läroverket (på den tiden var undervisningen inte fri) och utgifter för läroböcker och skolmaterial. Det fanns heller inga fria läroböcker på den tiden.

Studieresan till Mariannelund fick mer långtgående konsekvenser än farfar någonsin hade kunnat förutse. När pappa som ung präst såg att en tjänst som kyrkoherde i Rumskulla var ledig sökte och fick han den. Han visste ju att Mariannelund låg inom det pastorat dit han sökte. Pappa och mamma hade träffats i Fällfors utanför Skellefteå och flytten därifrån gick 1933. En anledning till flytten söderut var att mamma hade problem med den kalla vinterluften i Norrland. Jag tror dock inte att de då tänkte på att det nära Mariannelund fanns ett stort sanatorium: Hessleby sanatorium. Detta sanatorium blev av stor betydelse för dem när det två år senare upptäcktes att mamma hade lungtuberkulos. Det skedde tre månader efter min födelse den 25 november 1935. Det hela gick förunderligt nog bra till slut. Mamma fick sin sjuka lunga bortopererad och kunde leva vidare. Jag och min ett år äldre bror Sten, född 1934, blev immuna mot tuberkulos och behövde aldrig vaccineras. Vi fick under de följande åren två syskon, Erik född 1939 och Anna-Lena född 1944. Mamma var tålig och stark, men visst påverkade hennes sjukdom på många sätt vår barndom. Utan hjälp av trofasta hembiträden hade mamma och pappa inte klarat det.

”Huru outrannsakliga äro inte Herrans vägar” skulle nog farfar – med Paulus – ha sagt om han vetat vilka följder hans studieresa till Mariannelund skulle få. Tack vare den fick han fyra barnbarn som blev smålänningar, inte norrlänningar som han förmodligen hade tänkt sig. Å andra sidan fick pappa i 33 år tjänstgöra som kyrkoherde i en prästgård varifrån han kunde betrakta sin omvärld. Precis som prostén Calleberg fått i Arjeplog! Det skulle folkskollärare Petrus Pettersson ha tyckt om. Hans dröm och hans mål genom livet hade varit att sönerna

skulle bli präster och som skolrådsordförande ha överinseende med alla småskollärare och folkskollärare i sina socknar. Hilding blev det inte, förmodligen på grund av sina rörelsehandikapp, men han blev däremot en framgångsrik advokat i Umeå.

Sameledaren Gustav Park om farfars betydelse

Farfar avled 1928 i Vännäs. Då var prosten Calleberg död sedan tre år tillbaka. Farfars stoft fördes till Arjeplog där han fann den sista vilan i den grav där farmor lagts nio år tidigare. Gravstenen fanns kvar i början av 1990-talet och enligt uppgift till faster Tora förvaltades graven av församlingen. Även om den idag skulle vara borttagen finns det i familjens arkiv ett minne i form av en artikel skriven av ingen mindre än Gustav Park, Ledargestalten för samerna när de år 1918 för första gången organiserade sig i ett landsmöte. Artikeln är intagen i oktober 1923 i tidningen Norrbottens Allehanda och har rubriken "Tvenne ledande män i Arjeplog under de två senaste årtiondena". Dessa två män är farfar Petrus Pettersson och prosten Gustaf Calleberg. Den senare får på alla sätt ampla lovord som den mest lysande personen i socknen. "Ett är visst", skriver Gustav Park, "att Arjeplog knappast mera torde få en sådan utomordentligt duglig, mångsidig och allmänt avhållen kyrkoherde, som vad prosten Calleberg varit". Redan i 60-årsåldern drabbades han emellertid av en sjukdom som under de följande åren gjorde honom arbetsoförmögen. "Om Arjeplogs sockens kommunala liv", fortsätter Park, "för närvarande är tilläventyrs relativt högt utvecklat så torde det till icke ringa del bero på den utomordentligt goda parlamentariska skolning, socknemännen fått genom prosten Callebergs långvariga kommunalstämмоordförandetid".

Det är för mig en intressant uppgift i artikeln att prosten Calleberg under åren 1904 - 1921 var ordförande i kommunalstämman. Här finns en nära anknytning till farfar. Nämnderna, och framför allt kommunalnämnden, var kommunalstämmans verkställande organ. Det var och är här som det mesta av arbetet utfördes. Som alla vet från det politiska området är livet i sådana organ sällan lätt och okontroversiellt, men givetvis oerhört viktigt. När det gäller Arjeplog är farfars insatser helt förbisedda konstaterar Gustav Park i sin artikel. Han fann det vara upprörande och skrev.

I bygdenumret av Norrbottens Allehanda för den 10 okt. står en orienterande artikel om Arjeplog av diakon A. Svanberg. I egenskap av en gammal Arjeplogsbo må det tillåtas mig att med några rader komplettera denna eljest intressanta beskrivning av förhållandena i min födelsesocken.

Vad som i första hand väckte min något förvånade uppmärksamhet vid läsningen av denna var, att i en artikel sådan som denna, förre folkskolläraren Petrus Petterssons namn icke ens var nämnt. Och likväl har han betytt ganska mycket i Arjeplogs kommunala liv för att nu icke nämna hans betydande insats i kyrkbyn såsom skolman under ungefär 20 års tid. Såsom kommunens outtröttlige, nitiske och skicklige kassaförvaltare och kommunalnämndens och fattigvårdsstyrelsens ordförande har han i ungefär 16 år utan buller och bång tjänat denna socken. Sparsamt och plikttroget förvaltade han under denna tid kommunens kassor utan något mankemang. Han skördade väl visserligen inte alltid tacksamhet och erkänsla för sitt betydelsefulla arbete för kommunens bästa, men i det stora hela blev han med åren alltmer och mer uppskattad och värderad av socknemännen, som tryggt kunde anförtro sina gemensamma tillgångar i den redbare och kunnige kommunalmannens händer.

Även eljest deltog magister Pettersson med alltid levande intresse och verklig sakkunskap i kommunal- och kyrkostämmor, kyrkoråd och skolråd, där han städse kunde påräkna sockenmännens uppmärksamhet och merendels deras gillande av de inlägg och förslag som han framförde. Sina bästa krafter nedlade magister Pettersson i skolans och kommunens tjänst i Arjeplog. När han år 1921 med pension avgick från sin folkskollärartjänst vid kyrkstadens lappskola och därmed också frånträdde alla sina kommunala uppdrag, var han i likhet med prostén Calleberg en bruten man. Men hans insats och arbete i denna fjällbygd torde bära frukt, även sedan han slutat sin välsignelserika arbetsdag.

Det hör till saken att familjerna Park och Pettersson kände varandra. Parks artikel publicerades 1923 och samma år hade faster Tora bett sin far skriva sin levnadsbeskrivning. Jag har en känsla av att det kan finnas ett samband. Tora kan ha bett sin far att skriva sin levnadsbeskrivning för att ge Gustav Park ett underlag för en artikel. Park kan också ha haft en personlig sympati för farfar. Han kände väl till lappskolan och hans egen utbildningsväg liknade farfars. Park hade som honom börjat som småskollärare innan han gav sig in på de teologiska studier som ledde till att han blev präst.

I familjearkivet finns ett urklipp den 7 december 1927 från en tidning som jag inte har kunnat identifiera. Rubriken är "En 70-åring" och den är undertecknad H.R. Bakom förkortningen döljer sig med all säkerhet Hugo Rumar, vår pappa. Han har genom den velat uppmärksamma bygden på födelsedagen trots att farfar sedan 6 år tillbaka bodde i Vännäs i Västerbotten och inte i Arjeplog.

I denna födelsedagshyllning återges på flera ställen, utan att källan anges, exakt samma formuleringar som i Gustav Parks artikel 1923. Jag vet inte hur stor den ömsesidiga påverkan var, men klart är att pappa och Gustav Park kände varandra. En gång i min barndom, det var i början av 1940-talet då jag var i 5 - 10-årsåldern, kom Gustav Park till Mariannelunds praktiska skola och höll föredrag. Pappa var på deltid lärare på skolan och det var säkert han som sett till att Park kom dit. Föredraget var på många sätt minnesvärt. Förmodligen ställde lärare och elever okunniga, oförskämda och kanske rentav rasistiska frågor. Park blev rasande och nedkallade, som en gammaltestamentlig profet, Guds vrede över den oinformerade församlingen. Han gjorde verkligen skäl för beteckningen "samernas Mussolini", som en landshövding i Norrbotten givit honom. Att uppleva honom i talarstolen var en av min barndoms största upplevelser. Jag vet inte om det inträffade ledde till en brytning mellan pappa och Gustaf Park. I varje fall har jag inte något minne av att de senare träffades. Men det kan ju hänga samman med att Park under 1940-talet var starkt upptagen av arbetet med att skapa Svenska Samernas Riksförbund, vars förste ordförande han blev.

Man kan kanske förvåna sig över att Park såsom en av samernas främsta talesmän, så tydligt tog ställning för den gamle lappfolkskolläraren i sin hemsocken. Det är emellertid inte så förvånande som det verkar. Gustav Park var mycket kritisk till nomadskolreformen 1913. Grundtanken i den var att samerna skulle få en sådan undervisning att de inte kom att lämna den nomadiska renskötseln. Den var idealet. De skulle därför under studietiden – som för övrigt var mycket kort – helst bo och undervisas i kåtor, inte i hus. Gustav Park var visserligen inte någon okritisk beundrare av fasta skolor av den typ som fanns i Arjeplog, men han ansåg dem i alla fall vara långt bättre för samerna än kåtaskolorna. Den ståndpunkten intog han mycket tydligt vid samernas första landsmöte, det vore bra om du kan skicka ut till alla som har e-post. i Östersund 1918. Protokollen har utgivits 1918 av Vaartoe, Centrum för

samisk forskning, vid Umeå universitet med titeln *Ett historiskt möte*. I utgåvan ingår även bilagorna och bland dem Gustav Parks inledningsföredrag ”Samefolkets skolfråga”. Föredraget visar vilken sylvass retoriker Gustav Park kunde vara. Det är verkligen läsvärt än idag. Särskilt varnade han samerna för att låta sig influeras av sina ”påstådda välgörare”, särskilt kyrkoherden och nomadskolinspektören Vitalis Karnell. Denne var den mest drivande kraften bakom 1913 års nomadskolreform och de rasistiska idéer som låg bakom den.

Betryckt men inte knäckt

Enligt Parks artikel 1923 var farfar efter sin gärning i Arjeplog en bruten man. Detta var inte helt sant. Farfar var nog en nedslagen man efter de sista svåra åren vid lappskolan och farmors död, men han var inte helt nedbruten. Det visar hans korrespondens med barnen som nu var spridda över hela landet. Bara några månader efter farmors död 1919 skrev han ett brev till pappa och Hilding ner i Uppsala. De skulle komma hem till julen, men det var inte lika lätt som tidigare. Farfar skrev:

Det är inte nu som förr, att jag kan köra ner till Jörn för att hämta, ty därtill håller hästen på att bli för gammal och många andra försvårande omständigheter bidrager äfven därtill såsom vedfrågan och hökörningsfrågan etc. och det känns riktigt tråkigt, att jag icke nu skall kunna bispringa er något, men det ser ut omöjligt. Förr räckte pengarna till, så att jag kunde bekosta er skolunderhåll. Det blef så mycket öfver, förnämligast af mina biförtjänster, men nu är det med största svårighet, jag kan få debet och kredit att gå ihop.

Sedan kom flytten till Vännäs 1921. Kring den finns en rik korrespondens, särskilt med dottern Tora. Den här gången kom inte pianot med. Inte några andra inventarier heller. Farfar hade köpt en mindre gård i Vännäs. Säkerligen var det till mycket lågt pris för gården var djupt förfallen vilket framgår av ett brev den 7 maj före sommarlovet. Jag gör ett utdrag:

Och så när jag gick och vitjade i boden fick jag bref från Anna. Hon ska få sluta den 23 maj. Hon blir nog den förste som kommer. Roligt. Men jag har nu snickarverkstad oppe i lillköket. Men hon får väl bo i nedra till jag får färdigt. Jag håller på snickra köksbordet. Men det har varit så mycket annat att göra. Jag har rensat gården och gjort rent i Do. Den 15 ska hälsovårdsnämnden komma och hålla syn, och då skall det vara så i ordning. Man ska skaffa ett tätt kärl med tätt slutet lock. Dit ska man samla torra sopor, men intet vått. Och såna högar som finnes här med skräp! Jag får så mycket arbete för att få allt det här i ordning till den 15:de. Men bara jag får vara frisk går det väl. Jag känner det blir nästan för tungt ibland. Men tiden går fort då man har brottom. Ni har väl också brottom och då är väl maj snart slut för er.

Nu är du väl utan pengar och lefver på lånsystemet. Jag ska nu sända lite pengar, men jag tror jag sänder i lösbref fast det är riskabelt. Men det går ju fortare. Sedan vet jag knappast om jag sänder mera, möjligen en tia. Du måste nog handla lite på kredit, men betala det när du får stipendium. Vi ska väl hoppas att det går bra, så att du får dem. Bara du inte hindra bort för mycken tid med skräddning och syning och annat nu sist på, då just betygen ska sättas. Får man inte fulla betyg, så får man inga stipendier.

Farfar som gammal i Vännäs omgiven av de yngsta döttrarna Rut-Ester och Tora samt yngste sonen Birger

Tora gick på seminariet i Murjek när hon fick brevet. Skötte man sig där kunde man få ett årligt stipendium och det lade farfar med sitt ekonomiska tänkande stor vikt vid. Farfar fortsatte att betala ut pengar till barnen så länge de inte var färdiga med sina studier, dock ständigt med förmaningen att de skulle vara flitiga och sparsamma. Han påminde också om att de skulle ha varma kläder på sig när det blåste, och var de i Arjeplog på vårvintern måste de passa sig för de lömska isarna. Det ville han verkligen framhålla för sin nästan myndiga dotter!

Så småningom blev de nödvändiga möblerna i Vännäs färdigsnickrade och farfar började få bättre ekonomi. Och faktiskt dök inte också pianot upp! Förmodligen hade det på krångliga vägar sänts från Arjeplog, tillsammans med lite andra möbler från det gamla hemmet. Farfar förstärkte de sista åren sin ekonomi genom att vikariera som lärare i Vännäs. Det hade ibland sina svårigheter. En gång hade han 37 elever i skolan och de var inte så beskedliga som han mindes att de var i Arjeplog. Han hade svårt med disciplinen. Långt bättre blev det när han en tid senare vikarierade som småskollärare för 10 barn i byn Jämtböle i Vännäs. Så fick Rut-Ester också tjänst som lärare i Vännäs och bosatte sig på farfars gård, vilket också förbättrade ekonomin.

I början av 1928 kom det ett brev från farfar med illavarslande besked. Nu är jag verkligt sjuk skrev han. ”Jag har en knöl till höger i magen. Jag var till lasarettet, men de sade att det nog var plågor af någon kräfta i levern. Den värker och är ond ibland. Men ännu går jag ju oppe och sågar och lagar lite ved. Huru länge det blir får man väl se”.

Mer än så var det inte att orda om den saken. Den 10 juli 1928 slutade farfar sina dagar. Dödsorsaken var enligt dödsbeviset mycket riktigt levercancer. Han jordfästes den 20 juli 1928 och begravdes i Arjeplog vid sidan av farmor, småskolläraren Gertrud Wallin. De lämnade sju välutbildade barn efter sig och hade till stora delar själva finansierat deras utbildning. Med tanke på hur fattig utgångspunkten som nybygggarbarn i Vilhelmina var, kan man väl säga att de genom sina liv skrev ett aktningvärt stycke norrländsk bildningshistoria utan att själva ha blivit särskilt kända för eftervärlden.